

KRÓNIKA

Huszonöt éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság*

25 év már komoly időszaknak számít egy civil szervezet életében, amely mérleg készítésére kötelez. Most dióhéjban szeretném ismertetni egyesületünk legfontosabb tevékenységeit, eredményeit. Már 1992-ben felmerült a honismereti szövetség megalakításának szükségessége. Még abban az évben tervet állítottam össze a helytörténeti és néprajzi kutatómunka megszervezésére, valamint emlékhelyek létesítése és ápolása érdekében. Egyesületünket 1993-ban alapítottuk meg 18 alapító taggal. Sajnos, azóta ezek közül nyolcan elhunytak, négyen pedig elhagytak minket. Jelenleg hatan maradtunk az alapítók közül: Dánielisz Endre, Dukrét Géza, Dukrét Aranka, Kiss Albert tisztelendő atya, Kiss László, Péter I. Zoltán. 2006-ig a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség égisze alatt működöttünk mint bizottság, egyesületi státuszban. 2007. március 13-án lett a bíróságon bejegyezve mint „önálló Jogi személyiség, 23/A/2007 szám” alatt, megőrizve a folytonosságot.

Jelenleg 97 munkatárssal rendelkezünk: történészek, néprajzosok, tanárok, orvosok, lelkipásztorok, műemlékes szakemberek, honismereti nevelők; Arad, Bihar, Máramaros, Szatmár, Szilágy, Temes, Kolozs megyéből és kilencen Magyarországról. Kisebbségi létünk megköveteli a nemzeti tudat erősítését, az ifjúság nemzeti önazonosságának kialakítását és erősítését. Ennek elsődleges feladata történelmi örökségünk megismerése, megismertetése, védelme. És mivel a műemlékvédelem nemcsak gyakorlati, hanem olyan szellemi feladat, amely a kulturális értéktudat társadalmi beágyazottságától függ, ennek kialakításában fő szerep a civil szervezetnek jut. A másik jelentős tevékenységünk a helytörténeti kutatómunka, amely szoros kapcsolatban van a műemlékvédelemmel. Feladatunk a kistérségek és az egyes települések történetének kutatása és közzététele, az itt található fehér foltok felszámolása. Ez az alap kutatás fontos része a történelemtudománynak.

A kutatómunka és a felmérő programok eredményeinek ismertetése évente két rendezvényen történik: márciusban a Partiumi Honismereti Találkozón, szeptemberben pedig a háromnapos Partiumi Honismereti Konferencián. Minden évben előre meghatározzuk a kutatás témáját. Így egy évben az egynapos és háromnapos konferenciának meghatározott témaköre van. Ezek mellett, a Varadinum ünnepségek keretében pályázatot hirdettünk, felnőtt és ifjúsági kategóriában, majd pályázati díjkiosztó ünnepségeket szerveztünk, amelyek, objektív okokból, egy idő után elmaradtak. E rendezvényeken elhangzó tanulmányokat, dolgozatokat igyekszünk közzétenni. A rövidebb anyagokat időszakos honismereti lapunk, a *Partium* ismerteti. A nagyobb méretű anyagokat a *Partiumi füzetek* könyvsorozatában tesszük közzé.

A Partiumi Honismereti Konferencia immár hagyományos és elismert mind belföldön, mind külföldön. Átlagosan 80–90 ember vesz részt rajta a Partiumból, a Bánságból, Ko-

* E cikk előadásként hangzott el 2018. augusztus 31-én Érsemjénben a XXIV. Partiumi Honismereti Konferencián. A szerk.

lozsvárról, Magyarországról. Vándorkonferencia, hogy bekapcsoljuk a különböző vidékeket a közös kutatómunkába. A konferencia helytörténeti kutatómunkánk és műemlékvédő tevékenységünk legmagasabb fóruma. Ekkor tartjuk az éves közgyűlést is, ekkor osztjuk ki a *Fényes Elek-díjakat*, azoknak, akik kimagasló munkát fejtettek ki a helytörténeti kutatómunkában és az egyesületi élet szervezésében.

Eddig 23 konferenciát szerveztünk a következő címeken. 1995-ben Nagyváradon *Egyházi műemlékeink*; 1996-ban Bihardiószeg–Székelyhídon *Helytörténeti és néprajzi kutatás az Érmelléken és Hegyközön*; 1997-ben Biharon *Partiumi magyar temetők*; 1998-ban Sarmaságon *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményei, személyiségei, emlékművek*; 1999-ben Felsőbányán *Várak, kastélyok, udvarházak*; 2000-ben Belényesen és 2001-ben Kaplonyban *Árpád-kori településeink kialakulása és története*; 2002-ben Aradon és 2003-ban Hegyközkovácsin *A XX. század emlékezete, öröksége*; 2004-ben Sárkőzújlakon *A Bocskai- és a Rákóczi-szabadságharc*; 2005-ben Zsombolyán *Pusztuló műemlékeink, Élő népi kismesterségek, Műszaki személyiségeink*; 2006-ban Szilágycsehen *1956 emlékezete, II. Rákóczi Ferenc művelődéspolitikája, Pusztuló műemlékeink*; 2007-ben Szatmárnémetin *II. Rákóczi Ferenc Erdélyben, Pusztuló műemlékeink, Településeink arculata*; 2008-ban Érsemjénben *A reneszánsz éve, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékei, Pusztuló műemlékeink*; 2009-ben Hadadon és 2010-ben Nagyváradon *Ipari műemlékeink, Helytörténet, A XX. század öröksége*; 2011-ben Mezöhegyesen *Védelmi rendszerek, nagybirtokok és az ipar története a történelmi Partiumban és Bánságban*; 2012-ben Nagyszalontán *A Partium és a Bánság egyházi műemlékei, Nagy személyiségeink emlékezete*; 2013-ban Nagykárolyban *Történelmi személyiségeink, Egyházi műemlékeink*; 2014-ben Biharszentjánoson *A Johanna- és a Domonkos-rend Biharban, Száz éve tört ki az első világháború, Nagy személyiségeink emlékezete*; 2015-ben Borson *Nyolcszáz éves Bors első írásos említése, Száz éve tört ki a Nagy Háború, Pusztuló műemlékeink*; 2016-ban Szatmárnémetin *Száz éve tört ki a Nagy Háború, Nagy személyiségeink emlékezete*; 2017-ben Nagyváradon *Szent László éve, A Reformáció ötszáz éves ünnepe*; és végül 2018-ban Érsemjénben, a XXIV. konferencián *25 éves a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, Együttműködési kapcsolataink, Az elmúlt száz év, Kistérségek története*.

A már említett 1992-es tervezetbe került az is, hogy az emlékhely bizottság egy honismereti periodikát indít *Partiumi Lapok* címmel, valamint egy ismertető füzetet műemlékekről és emlékhelyekről, *Emlékhely Kiskönyvtár* címen. Akkor még úgy képzeltem el, mint az *Erdélyi műemlékeink* című kis füzet sorozatot. Honismereti lapunk 1994. április 14-én indult el *Partium* néven mint a *Partiumi Közöny* melléklete. Időszakos lapunk évente 2–3 számban, utólag két számban jelent meg, kétszáz példányszámban. Főbb rovatai: történelem, helytörténet, műemlékeink–műemlékvédelem, művelődéstörténet, néprajz–népismeret, képzőművészet, személyiségeink, tájleírás, hírek–események.

Könyvkiadásunk még váratott magára. Végül 1997-ben kristályosodott ki, hogy könyvsorozatot indítunk el *Partiumi füzetek* néven, a Partium és a Bánság helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetésére. A sorozat célja a helytörténeti kutatásban fellelhető hatalmas fehér foltok eltüntetése, műemlékeink megismerése és védelme. Kérik a levéltári anyagok felhasználása, valamint az oral history módszerének alkalmazása. A másik fontos cél, hogy e kiadványokat az illető településen is meg lehessen vásárolni. A sorozat szerkesztője Dukrét Géza, szöveggondozó Mihálka Magdolna. 1997-től napjainkig 85 kötet jelent meg a *Partiumi füzetek* könyvsorozatában, mellette még 23 kötet sorozaton kívül, amelyből három hasonló kiadás. Könyveink egy része a református egyház Szenczi Kertész Ábrahám Nyomdájában készült, majd az Europrint nyomdában.

Az utóbbi években a Litera Print nyomdában, amely egyesületünk tagjainak, a Voiticsek házaspárnak a vállalata.

Köteteink eleinte 350–500 példányban jelentek meg, az utóbbi időben már csak 300 példányban, a rendelkezésünkre álló anyagi alapok függvényében. Szokássá vált, hogy az egyesület tagjai minden kötetből kapnak egy-egy tiszteletpéldányt. Ugyanakkor eljuttattuk belőle minden jelentős könyvtárba. Szerkezetileg 18 falumonográfia, 23 műemlékekkel és emlékművekkel foglalkozó kötet, 24 történelmi, helytörténeti és néprajzi jellegű kötet, 12 kötet nagy személyiségeinkről, öt iskolatörténet, öt kötet pedig temetőinkről. És, mint említettem, még kiadtunk sorozaton kívül 23 kötetet, ebből hat albumot. Külön meg kell említenem, hogy Nagyváradon Péter I. Zoltánnak, Nagyszalontán Dánielisz Endrének, valamint Aradon Ujj Jánosnak és Puskel Péternek számos könyve jelent meg más kiadók-tól is.

Az ifúság bevonására minden évben egyhetes honismereti tábort szerveztünk, amelynek keretében délelőtt állagmegőrző munkákat végeztünk, délutánonként honismereti előadásokat tartottunk a környék földrajzáról, történelméről, népi hagyományairól, irodalmáról. 1992 és 2005 között tizenhárom tábort szerveztünk. Megtakarítottuk a városfenesi, a sólyomkővári, a valkóvári és a szentjobbi várromokat, kitakarítottuk az érábrányi román kori templomromot, az árpádi Beöthy-kastélyt, az ottománi Komáromy-kúriát, az érsemjéni Fráter-kúriát, a gálospetri Fráter-kúriát és az ezekhez tartozó arborétumokat, a révi és a gálospetri temető síremlékeit, a Révi-szoros turistaútjait. Sajnos, azóta leálltunk ezek szervezésével. Én kiöregedtem, s nem volt más, aki tovább szervezze.

Egyesületünk 26 emléktáblát és emlékművet készíttetett és avatott fel. Hosszú volna ezeket mind felsorolni. Ezek mellett minden évben számos rendezvényt, emlékülést, koszorúzási ünnepséget és könyvbemutatót szerveztünk. Megemlítem a legjelentősebbeket.

1997. június 28. A Szatmár megyei Bogdándon ünnepélyesen megnyitottuk a Bogdándi Magyar Múzeumot, amely Sípos László tagtársunk sokéves munkájának eredménye.

1998. március 15. 1848-as honvédsírkert avatása az olasz temetőben a református templom mellett, a pusztulóban levő temetőből összegyűjtött és újra felállított síremlékekből. E kert létrehozásában nagy szerepe volt Kordics Imrének és Méder Árpádnak.

2000. október 8. Újraavattuk történelmi örökségünk egyik nagyszerű emlékművét, a megmentett és felújított székelyhídi millenniumi turulmadaras emlékművet, amelyet az ezeréves Kárpát-medencei jelenlétünk emlékére emelték 1896-ban. Többször is elköltöztették, átalakították, a turulmadarat leszerelték. Közel ezer székelyhídi lakos, meghívott vendég a környező településekről és Magyarországról felemelő pillanatokot élt át. Ennek megvalósításában oroszánrészt vállalt Kéri Gáspár dr., tagtársunk.

2001. május 13. Emléktábla-avatáson vettünk részt Szalacson, amelyet a rendbe hozott négylyukú műemlék hídon helyeztek el. György Irén tanárnő tartott előadást a műemlék hídról, dr. Kováts Lajos az Érmellék hajdani mocsárvilágát, Szabó István tanár az Érmellék élővilágát ismertette. Délután Borbély Gábor és Dukrét Géza fórumot szerveztek az Ér mocsárvilágának visszaállítása érdekében, kezdeményezve egy természetvédelmi övezet létrehozását.

2001. július 22. Emléktábla-avatás Csokalyon Fényes Elek tiszteletére, halálának 125. évfordulóján. Az ünnepséget egyesületünk szervezte meg, közösen Székelyhid Község Tanácsával, az Érmelléki Református Egyházmegyével és Csokaly közösségével. Fényes Elek munkásságát Borbély Gábor helytörténész ismertette. Dukrét Géza javasolta, hogy hozzák létre a Fényes Elek Társaságot, s válasszák meg annak kuratóriumát, elnöknek pedig Cservid Leventét. Emléktáblát avattunk a templom falán.

2002. május 1. 150 éves a nagyváradi fotográfia. Az emlékülést az Egyházkerületi Székház dísztermében tartottuk. Résztvett 65 személy, heten Magyarországról. Dukrét Géza röviden ismertette a váradi fotográfia történetét. Dr. Mezey András Budapestről, űkapjáról, Mezey Lajosról, az első váradi fotográfusról tartott előadást. 13 órától fényképkiállítást nyitottunk meg a Foto Art Galériában. A kiállítás bemutatta a különböző fotóműhelyekből kikerült családi fényképeket 1860-tól 1940-ig.

2002. július 20-án az Egyházkerületi Székház dísztermében tartottuk a 200 éves a magyar muzeológia, 130 éves a nagyváradi múzeum című emlékülést. A következő előadások hangzottak el. Dr. Bodó Sándor, a Budapesti Történelmi Múzeum főigazgatója: *A magyar muzeológia kezdetei*; dr. Balassa M. Iván, a Szentendrei Néprajzi Múzeum címzetes igazgatója: *A néprajzi múzeumok története*; Lakóné Hegyi Éva, nyugalmazott muzeológus, Zilah: *Múzeum-alapítási törekvések a Szilágyságban*; Németi János régész, Nagykároly: *A muzeográfia múltja és jelene Szatmár megyében*; Miklósik Ilona temesvári muzeológus: *A Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat*; Tóth János, az Ady Endre Múzeum igazgatója: *A nagyváradi muzeológia kezdetei*; Kordics Imre helytörténész: *Nagyvárad első állandó múzeuma*; dr. Fleisz János történész: *Nagyvárad múzeumi élete a két világháború között*; majd Dukrét Géza beszélt az EKE régi néprajzi múzeumáról, Kolozsvárott, a székelyhídi halászmúzeumról, a nagyszalontai Arany-múzeumról, a tenkei természetrajzi múzeumról és a belényesi néprajzi múzeumról.

2002. szeptember 21. Turulmadaras települések találkozója Székelyhídon. A rendezvényt a református templomban tartottuk. Több mint hetvenen gyűltek össze a Partium, a Bánság és Erdély közel húsz településéről. Dukrét Géza ismertette a felmérő program sikerét. Ennek eredménye a *Turulmadaras emlékműveink* című kötet, amely a bizottság könyvkiadásának 20. kötete. Majd emléklapot és a kötet tiszteletpéldányát nyújtotta át a települések képviselőinek.

2002. október 6-án a PBMEB, közösen a Gálospetri Református Egyházközséggel, Sass Kálmán mártírelkész tiszteletére emléktábla és emlékszoba, valamint érmelléki tájház avató ünnepséget szervezett. Avatóbeszédet Gazda Klára néprajztudós tartott, majd Kéri Gáspár mutatta be a tájházat, amelyet szintén ő rendezett be a nagyszülői házban, az általa gyűjtött tárgyakkal.

2003. május 10. A Jubileumi Rákóczi Évek megnyitóünnepsége Nagyváradon. A tudományos emlékülés az Egyházkerületi Székház dísztermében volt. Megnyitóbeszédet Dukrét Géza tartott, melyben felelevenítette nemzetünk nagyjait, akiknek tetteit mindig is a nemzeti tolerancia, a nemzet egysége, a szabadságvágy iránti elkötelezettség vezérelte.

2003. november 2. Megemlékező ünnepi istentiszteletet tartottak Tenkén, a református templomban. Tökés László püspök igehirdetése után előadást tartott Kupán Árpád a Rákóczi szabadságharcról és Borbély Gábor a győztes kimenetelű bélfenyéri csatáról. Délután Bélfenyéren kopjafát avattunk a csata emlékére a régi temetőben. Az avatóbeszédet Dukrét Géza tartotta.

2004. szeptember 19. Mezőtelegden szoboravató ünnepséget tartottunk Bocskai Istvánné Hagymássy Kata tiszteletére. Ezután az általunk szervezett tudományos ülészak következett a templomban. Öt előadás hangzott el.

2005. február 17. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) Műemlékfelügyeleti Igazgatóság Szegedi Irodája közötti együttműködés keretében fényképkiállítás-sorozatot szerveztünk Sófalvi István fotóművész képeiből *Érmelléki borpincék épített öröksége* címen. Az első kiállítást február 17-én nyitottuk meg Budapesten, az I. kerületi Táncsics Mihály u. 1. szám alatti hivatal

Örökség Galériájában. A következő színhely Békéscsaba, Szeged és a határ menti Létavértes.

2005. november 18. Emlékkülés Biró József művészettörténész halálának 60. évfordulója tiszteletére. A megemlékezést a hajdani zsidó leánygimnázium egyik termében tartottuk, abban az épületben, amelyben Biró József született. Dr. Lóvei Pál, budapesti művészettörténész felelevenítette Biró József munkásságát, aki elsősorban Erdély műemlékeit tanulmányozta. Dr. Kovács András kolozsvári művészettörténész Biró erdélyi kastélyokról megjelent könyvét méltatta. Emődi Tamás műépítész Biró József váradi jellegű munkáira helyezte a hangsúlyt. Az előadások után megkoszorúztuk Biró József emléktábláját, amelyet még 1994-ben avattunk.

2006. június 10. Bartók-emlékünnepe Nagyszentmiklóson. A zeneszerző születésének 125. évfordulójának szentelt ünnepséget egyesületünk szervezte meg, a helybeli Velcsov Margit tanárnő segítségével. A rendezvényt a Nákó-kastély dísztermében tartottuk. Dukrét Géza köszöntötte a megjelenteket, Velcsov Margit Bartók Béla és Nagyszentmiklós kapcsolatáról értekezett, ezután Péter László egyetemi tanár (Kolozsvár) *Bartók és Ady* című előadását tartotta meg, majd Tácsi Erika (Temesvár) ismertette a temesvári Bartók Béla Kórus történetét. A műsort könyvbemutató követte. Velcsov Margit *Bartók Béla és Nagyszentmiklós – 1971–2006* című kötetét Dukrét Géza ismertette. Ezután megkoszorúztuk Bartók Béla szobrát.

2007. július 8. Csokaly, Fényes Elek születésének 200. évfordulója. A rendezvényt közösen szervezte a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Fényes Elek Társaság és a helyi önkormányzat. Emlékküléssel kezdődött a csokalyi református gyülekezeti teremben. Előadást tartottak a következők az alábbi címeken. Kupán Árpád: *Fényes Elek a helytörténet, honismeret úttörője*, Dukrét Géza: *Magyarország fizikai és gazdaságföldrajzi képe Fényes Elek műveiben*, Borbély Gábor a bihari tájat és gazdaságot taglalta Fényes Elek műveinek tükrében, Cservid Levente: *Fényes Elek csokalyi emlékezete*.

2007. augusztus 30. Emlékkülés és táblaavatás Hegyesi Márton tiszteletére, halálának 100. évfordulóján. Jelen voltak a Határon Túli Magyar Emlékhelyért Alapítvány tagjai: Révász Gizella, Szendrő Dénes és Flóris János. Kupán Árpád Hegyesi Márton életét és munkásságát ismertette. Szendrő Dénes az 1849. április 6-án lezajlott isaszegi csatáról beszélt, Dukrét Géza ismertette Hegyesi Márton 1885-ben megjelent történelmi monográfiáját (*Bihar vármegye 1848-49-ben*). A Partiumi Keresztény Egyetem udvarán elhelyezett emléktáblánál Tőkés László püspök mondott avatóbeszédet. A táblát Révász Gizella és Flóris János leplezte le.

2008. május 17. A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, valamint a PBMET tanácskozást szerveztek a civil szervezetek szerepéről a közművelődésben *Hagyomány és közművelődés* címen, a Partiumi Keresztény Egyetem Bolyai Termében.

2009. augusztus 22. Érsemjén. *A bölcsőtől a sírig* címen emlékkülést szerveztünk közösen a helyi önkormányzattal, a Fráter Loránd Művelődési Központban Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója tiszteletére. Balácsi József polgármester és Dukrét Géza, a PBMET elnöke szeretettel köszöntötte a több mint kétszáz jelenlévőt, mind az anyaországból, mind a Partiumból. A következő előadások hangzottak el. Taar Erzsébet (Érsemjén): *Kazinczy és Érsemjén*; dr. Fehér József (Sátoraljaújhely): *Kazinczy és Alsóregmec*; Kiss Endre József (Sárospatak): *Kazinczy és Sárospatak*; dr. Kovács Miklós (Kassa): *Kazinczy és Kassa*; dr. Kovács Dániel (Szeged): *Kazinczy és Széphalom*; dr. Bakó Endre (Debrecen): *Kazinczy Ferenc a debreceni irodalomtörténet-írás tükrében*; Debreczeni-Droppán Béla (Budapest): *Kazinczy-ünnep 1859-ben*. Ezután könyvbemutató következett: *A bölcsőtől a sírig* című előadás-gyűjteményt Dukrét Géza, a kötet szerkesztője ismertette.

2010 februárjában Érmihályfalván szervezték meg a II. Máté Imre Szavalóversenyt gyermekeknek „Földézem érparti csöndes falumat” címen. A rendezvény szervezői Bokor Irén, Szalai Ilona, Baricz-Nánási Noémi voltak.

2010. június 6. Néprajzi, iskolai és egyháztörténeti múzeumot avattak Kökényesden. Az intézmény létrejötté Fazekas Loránd nyugalmazott tanárnak köszönhető, aki 1974-ben kezdte el gyűjteni a Túr menti település régi tárgyait.

2010. június 13. Széchenyi István halálának 150. évfordulója alkalmából megemlékező ünnepélyt szerveztünk Bihardíószegen. Előadást tartott Kupán Árpád *Széchenyi István bihari kötődései* címen.

2011. március 19. A Jubileumi Rákóczi Évek záróülése Nagykárolyban. Az ülést a Nagykárolyi Esperesi Hivatal üléstermében rendeztük.

Összegezve leszögezhetjük, hogy a nyolc év alatt (2003–2011) összesen 11 tudományos ülészakot szerveztünk különböző helyszíneken, amelyeken 60 előadás hangzott el. Az elhangzott előadások alapján öt kötet jelent meg.

A négy meghirdetett pályázatra 23 dolgozat érkezett, amelyeket felnőtt és diák kategóriában bíráltunk el, átadva díjakat és könyveket.

Rákóczi nyomában címmel hét kirándulást szerveztünk, egy kiállítást nyitottunk meg, kopjafát avattunk Békényesen, emléktáblát lepleztünk le Egerben, Zsibón és Borsiban.

2013. május 1. Borosjenőben rendezték meg a XIX. Horváth Béla Szavalóversenyt, amelyet elindításától kezdve dr. Vajda Sándor szervezett és vezetett. A rendezvényen olyan gyermekek, fiatalok vesznek részt az egész régióból, akik önhibájukon kívül nem tanulhatnak magyarul, sem óvodában, sem iskolában, anyanyelvüket a szülőktől, de főleg a nagyszülőktől tanulták meg.

2014. június 22. Újranyílt Wilhelm Sándor halászlé múzeuma Székelyhídon *Halászlé és vadfogás* címen.

2014. november 22. Érmihályfalván koszorúzással, műsorral és kiállítással emlékeztek meg az első világháború érmihályfalvi hőseiről. A kiállítási tárgyak, képek, levelek, és a 94 hős katonáról összegyűjtött anyag feldolgozása és rendezése Szilágyi Andrea és Kovács Rozália munkája. Kovács Rozália *Emlékezünk* címmel ismertette a kiállított fotókat és beszélt az összegyűjtött anyag jelentőségéről.

2014. december 11. Erdei János történelmi vetélkedőt szervezett Szilágysomlyón dr. Kiss Zoltán kolléga segítségével. Nyolc, egyenként háromfős csapat vett részt rajta, hat iskolából. Meghívott és előadó volt Csulák Péter kolozsvári konzul.

2015. november 20–26. Felmérő program a Hegyközben. 20-án Hegyközszentimrén megalkult a Hegyköz Kollégium. Tudományos vezetőnek Dukrét Gézát kérték fel. 24-én ellenőrző körúton voltunk a Hegyközben, 26-án beszámolót tartottunk.

2016. június 1. Temesváron a Bartók Béla Vegyeskar fennállásának 45. évfordulója alkalmából Tácsi Erika, a kórus vezetője ünnepélyt szervezett a Bartók Béla Líceumban.

2016. július 10. Összeült Hegyközszáldobágyon a Hegyköz Kollégium. A közel ötven felmérő beszámolt a munkájáról, minden faluról külön-külön. Dukrét Géza mint a kollégium tudományos vezetője értékelt minden beszámolót.

2016. augusztus 12-től kezdve elindítottunk egy tevékenységi sorozatot a várban, a székelyhelyünk melletti tanácsteremben. Minden két hétben lesz egy rendezvény. Az első előadás Pásztai Ottó *Nagyvárads híres családjai – A Grósz család* volt.

2017. május 20. Őrizd a várat. Református egységnap. Ennek keretében konferenciát szerveztünk *A reformáció kezdetei a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben* címmel.

Kilenc egyházmegye ismertette a reformáció kezdeteit. A konferenciát Dukrét Géza szervezte meg. Anyaga külön kötetben jelent meg, amelyet szintén ő szerkesztett.

2017. június 2–4. Érmihályfalván *Szomszédolás* címmel helytörténeti versenyt rendeztek diákoknak hét csoportban, Szilágyi Andrea vezetésével.

2018. február 15-én megalakítottuk a Bihar Megyei Magyar Értéktár Bizottságot. Ezek mellett számos rendezvényt szerveztek Aradon, amelyeknek főszervezői Ujj János, Puskel Péter és Berecz Gábor voltak, valamint Szatmáron, ahol Fazekas Loránd és Bara István tevékenykedtek.

Meg kell említenem, hogy ebben a 25 évben összesen 22 honismereti kirándulást szerveztünk. De e mellé jön még a háromnapos konferenciák harmadik napi kirándulásai. Így összesen 45 honismereti kiránduláson vehettünk részt.

Fontos megvalósításunk volt a honlapunk elkészítése, amelyet immár bárki megtekinthet a világhálón, a www.pbmet.ro címen.

Sokrétú tevékenységeink elismeréseként egyesületünk és egyes tagjaink számos kitüntetést kaptak. Egyesületünk megkapta a *Pro Partium-díjat*, a *Podmaniczky-díjat* és a *Kós Károly Állami Díjat*. Ezek mellett számos díszoklevelet, amelyeket most nem sorolok fel.

Egyesületünk 2001-ben megalapította a *Fényes Elek-díjat*, amelyet azok kapnak, akik kimagasló eredményt értek el a helytörténeti kutatómunkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben. Tizenhét év alatt 44 tagtársunk érdemelte ki a díjat. 2005-től olyan személyiségeknek is íteltük oda, akik saját településükön példamutató módon végezték hagyományőrző tevékenységüket, mint Balazsi József Érsemjén polgármestere, Hasas János, a Pro Rév Egyesület elnöke, Bognár Levente, Arad alpolgármestere, Kovács Zoltán Érmihályfalva polgármestere, Révász Gizella, a Határon Túli Emlékhelyekért Alapítvány elnöke, Bátor Gábor polgármestere, Gaál György, a KLMT elnöke.

Dukrét Géza

Érdi Napok a Magyar Földrajzi Múzeumban

2018-ban a Magyar Földrajzi Múzeum, amely 2008 óta helytörténeti gyűjtőkörrel is rendelkezik, a figyelem előterébe az érdiséget helyezte. Ennek jegyében a szeptemberi Érdi Napok keretében Lehoczki Zsuzsanna fiatal történész munkatárs két programot is szervezett: egy tudományos konferenciát és egy időszaki kiállítást.

A helytörténeti konferenciára, amely Érd legújabb régészeti és levéltári kutatási eredményeit tárta a hallgatóság elé, a település első okleveles említésének 775. évfordulója alkalmából, szeptember 6-án került sor. Simó Károly alpolgármester és dr. Kubassek János igazgató köszöntője után régészek és történészek számoltak be új kutatási eredményeikről, amelyek az őskortól a középkoron át az 1876-os régészeti kongresszusig bezárólag több témát öleltek fel. Dr. Mester Zsolt az 1964-ben Gáboriné Csánk Veronika által feltárt érdi ősemlék kutatásának újabb eredményeit mutatta be. Dr. Éva J. Daschek archeozoológus *Kik jártak az érdi neander-völgyi lelőhelyen?* címmel a telep csontanyagának új módszerekkel való elemzését taglalta. Kovács Gabriella *Százhalombatta–Földvár régészeti kutatása* címmel tartott talaj-mikromorfológiai vizsgálatokra koncentrálnak előadást. T. Németh Gabriella, a

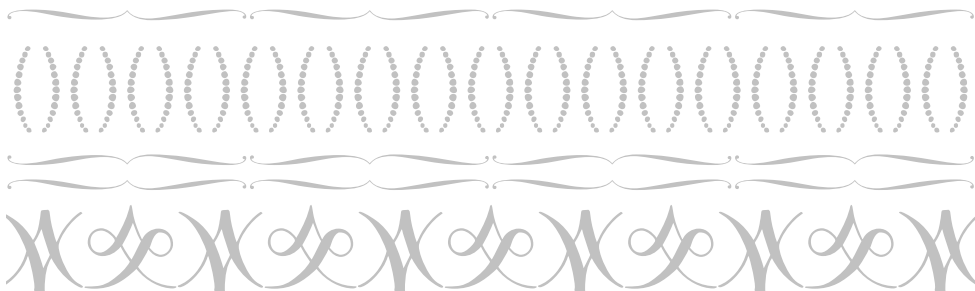
százhalombattai Matrica Múzeum régésze *Az Érd–Százhalombattai kora vaskori halomsírmező kutatásának új eredményei* címmel tartott előadást. Ebből megtudhattuk, hogy az újabb vizsgálatok szerint a korábban 50 hektárosnak vélt temető közel 70 hektáron terül el és nem 123, hanem közel 400 halomsírt tartalmaz, amelyek nagy része a felszín alatt rejtőzik. Ezeket Czajlik Zoltán vezetésével az ELTE BTK Régészettudományi Intézete segítségével geofizikai magnetométeres mérésekkel tárták fel. Dr. Ottományi Katalin, a szentendrei Ferenczy Múzeum régésze *Római villagazdaságok Érden, a Benta patak két partján* címmel, míg dr. Mester Edit budaörsi múzeumigazgató-régész *Árpád-kori településnyomok a Benta-patak partján* címmel tartott előadást. A mához közelebb álló téma volt Rác Miklós Érd középkori templomáról tartott előadása, amely a mai Szent Mihály-templom restaurálásakor végzett falkutatásokkal igazolta, hogy alapfalai középkori eredetűek, tehát építtetője a XV. század végén ákosházi Sárkány Ambrus országbíró lehetett. Sárkány végrendeletében az akkor még Szent György titulusú templomba kívánt temetkezni, de a mohácsi csatamezőn való eleste miatt ez az álma nem válhatott valóra. Dr. Stencinger Norbert érdi gimnáziumi tanár hadtörténeti előadásának témájául a törökkel vívott 1684. július 22-i érdi ütközet lezajlását és helyszínének meghatározását választotta. Végül a vendéglátó Lehoczki Zsuzsanna az 1876-os ősrégészeti kongresszus résztvevőinek érdi kirándulásáról tartott előadásában a tudományos összefüggésen túl bemutatta az akkor a halmoknál ásató személyeket, Csetneki Jelenik Eleket, Kereskényi Gyulát és Luczenbacher Jánost.

Szeptember 4-én nyitották meg a középkori Érd életét témájául választó kiállítást, amelynek megszervező kurátora szintén Lehoczki Zsuzsanna volt. Ez a korabeli paraszti életet és Sárkány Ambrus udvartartását mutatta be. T. Mészáros András polgármester és dr. Kubassek János igazgató köszöntötte a vendégeket. A kiállítás külön blokkokban jelenítette meg a földművelés, a ház és gazdasági udvar, az állattenyésztés, a halászat, a vízimalmok, a kovácsmesterség, a vásárok világát. Néhány bábú a korabeli öltözködést mutatta be. A kiállítás kurátora maga is középkori ruházatban tartott tárlatvezetést. Néhány korabeli oklevél és pár tárlónyi régészeti anyag, pénzérmék tették a kiállítást értékesebbé.

A tárlathoz kapcsolódóan az iskolák számára múzeumpedagógiai foglalkozásokra is lehetőség nyílt. A Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében rendeztek egy hozzá kapcsolódó családi napot is, amelyen játékos foglalkozásokat, pl. népi játékokat, kézműves-foglalkozásokat, középkori jóslást stb. tartottak a múzeum munkatársai korhű jelmezekben. A kiállítás 2019 júniusáig látogatható.

Ezúton mondunk köszönetet a kiállítást rendező Pálfi Annának, akinek munkáját dr. Mester Edit szakértő, Gergye Menyhért és Jakab Sára grafikusok segítették.

Kovács Sándor



Gál József-emléknap a Marcali Múzeumban

A Marcali Múzeum és a Múzeum Alapítvány 2018. október 3-án, Marcaliban dr. Gál József tanár, múzeumigazgató, a somogyi honismereti mozgalom kiemelkedő alakja, Marcali Város Díszpolgára halálának 5. évfordulója alkalmából emléknapot tartott.



Dr. Gál József portréja 1975-ből
(Marcali Város Önkormányzatának archívumából)

Az esemény 13 órakor a „*Tanár Úrnak tiszteletel...*” – Dr. Gál József emlékére: visszatekintések és tanulmányok című könyv bemutatójával vette kezdetét a Kulturális Korzó konferenciatermében, ahol a volt tanítványok, tisztelők mellett a város vezetése, az oktatási intézmények képviselői és a Gál család tagjai is megjelentek. Dr. Sütő László, Marcali Város polgármesterének köszöntő szavai után Vidák Tünde, a Marcali Múzeum igazgatója, egykori tanítvány dr. Gál József szakmai életútját mutatta be.

Dr. Gál József a Bács-Kiskun megyei Szankon született 1935-ben. Kecskeméten járt gimnáziumba, s a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett történelem–földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet 1959-ben. Ez év őszén kezdte meg pedagógus-pályafutását Marcaliban, a település gimnáziumában.

Az 1962/63-as tanévben egy történelemórán bemutatott Kossuth-bankó nagyszabású tárgygyűjtést indított el a gimnazisták körében. A néprajzi-történeti jellegű gyűjteményből Gál tanár úr iskolai és községi kiállításokat hozott létre diákjaival, 1967-ben pedig iskolamúzeumot.

A tárgygyűjtéssel párhuzamosan a szellemi hagyományok gyűjtésébe is bevonta tanítványait. 1964-ben indult az a többéves országos kutatási program, amely egy-egy megye földrajzinév-anyagának összegyűjtését tűzte ki célul. A diákok tanáruk biztatására szöveges beszámolóikban foglalták össze gyűjtési tapasztalataikat. Az elkészült írások arra ösztönözték a tanár urat, hogy iskolaújságot indítson. Így jelent meg az *Iskolai Honismereti Híradó* első száma 1969-ben, amely Somogy megye első honismereti periodikájának számított. Gál József szinte észrevétlenül lett a honismeret és a helytörténet elkötelezett híve, aki az 1960-as években induló Somogy megyei honismereti mozgalom egyik alapító tagjának számít. A Marcali járás első honismereti szakreferense volt, s egész életén át a városkörnyék honismereti munkájának vezető egyénisége maradt. A *Járási Honismereti Híradó* elindításában szintén fontos szerepe volt, amely kiadvány a Marcali járás településeinek történetét, hagyományait feltáró írásokat gyűjtötte egybe. Jelen volt az 1970-tól megjelenő *Somogyi Honismereti Híradó* születésénél is, s haláláig folyamatosan tagja maradt a *Somogyi Honismeret* szerkesztőbizottságnak.

Ezen előzmények hatására Marcaliban egyre erőteljesebbé vált egy valódi múzeum létrehozásának gondolata, amelynek eredményeként 1972-ben megnyitotta kapuit a nagy-

köztség helytörténeti múzeuma. Bár az első megbízott múzeumigazgató Gál tanár úr volt, tényleges kinevezésére csaknem két évtizeddel később került sor. Így továbbra is a marcali gimnázium tanáraként dolgozott.

1983-ban doktori fokozatot szerzett a *Hadifoglyok Somogyban (1914–1918)* című disszertációjával. Ezt követően indította útjára a *Helytörténeti Füzetek* című kiadványsorozatot, mivel halaszthatatlan feladatnak érezte, hogy az 1977 óta városi rangú Marcalinak helytörténeti kiadványai legyenek. Ez a sorozat összesen 42 kötetet számlál.

1984-ben a marcali múzeum félállású kutatója lett, de tanári pályáját sem adta fel. 1990 decemberében kinevezték a marcali múzeum igazgatójává, ezt a tisztséget 1996-ig, nyugdíjba vonulásáig töltötte be.

1993-ban létrehozta a Múzeum Alapítványt, amelynek fő feladatául azt jelölte meg, hogy a helytörténeti kutatók publikálhassák kutatási eredményeiket. A Múzeum Alapítvány gondozásában húsz év alatt 10 kötet jelent meg. Inspirálta és segítette a Marcali és Környéke Hagyományörző Ipartestület publikációs tevékenységét is.

Élete kiemelkedő jelentőséggel bíró munkái közül Marcali történetének Mohács előtti dokumentumait 2007-ben fajsúlyos és színvonalas kötet formájában adta át a város lakosságának.

Pályafutása elején Gál tanár úr indította el azt a kutatómunkát, amelyet Móricz Béla fonyódi szakíró végzett el, s melynek eredményeként létrejött egy közel nyolcszázoldalas kézirat Marcali történetéről. Könyvként 2012 decemberében jelent meg, s Gál tanár úr az általa gondozott utolsó kötetként tette le Marcali város „asztalára” ezt a nagyszabású helytörténeti monográfiát.

Gál tanár urat szakmai pályafutása során számos elismeréssel díjazták, így többek között: *Kiváló Tanár* címet kapott 1968-ban, honismereti munkájáért *Ortutay-emlékérmet*



Az emlékülés résztvevői (Sabján Veronika felvétele)

1980-ban, a *Marcali Városért Díjat* pedig 1987-ben vehette át. A hazai honismereti mozgalom legrangosabb kitüntetését, a *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérmét* 1996-ban nyerte el. Életművét 2013-ban megyei és városi kitüntetéssel is elismerték: a Somogy Megyei Közgyűlés *Somogy Polgáraiért Díjat* adományozott számára, Marcali Város Önkormányzata pedig a település *díszpolgárává* avatta.

2013. szeptember 19-én hunyt el.

Dr. Gál József életútjának ismertetését követően a Múzeum Alapítvány elnöke, H. Rádics Márta helytörténeti kutató, egykori tanítvány és munkatárs előadásában az alapítvány tevékenységét vázolta fel.

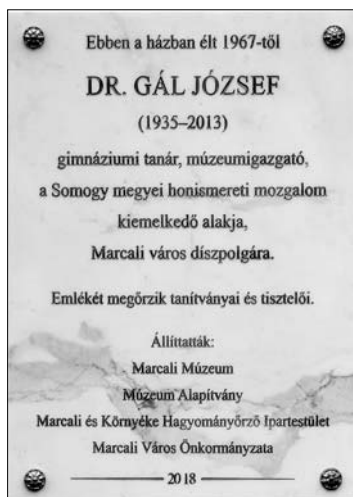
A következő felszólaló Kiss Kálmán, a Marcali és Környéke Hagyományörző Ipartestület alelnöke volt, aki *A Tanár Úr és az Ipartestület* című prezentációjában dr. Gál József utolsó alkotói évtizedének szakmai kapcsolatairól beszélt.

A továbbiakban a Gál család részéről az unoka, Gál András történész, a Baranya Honismereti Egyesület elnöke osztotta meg visszaemlékező gondolatait nagyapjáról.

A nap kiemelkedő eseménye a „*Tanár Úrnak tisztelettel...*” – *Dr. Gál József emlékére: visszatekintések és tanulmányok* című könyv bemutatója volt. Dr. Majdán János történész, egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem) átfogóan ismertette a hallgatósággal az 500 példányban megjelent kötet felépítését és tanulmányait. A közel ötszáz oldalon dr. Gál József szakmai életrajza és publikációinak jegyzéke mellett 21 tanítvány és tisztelő visszaemlékező gondolatait, valamint 19 – a tanítványok és tisztelők által írt – tanulmányt olvashatnak az érdeklődők. A történeti és néprajzi tematikájú írások nagyobb része a Marcali járáshoz kapcsolódik, de országos szinten is érdeklődésre tarthat számot. A kötetet idegen nyelvű (angol, német) rezümék és a szerzőket bemutató névsor zárja. A Marcali Múzeumban megvásárolható a könyv, amely a *Marcali Múzeum tanulmánykötetei* című sorozat első darabja, és H. Rádics Márta–Vidák Tünde–Huszár Mihály szerkesztői munkájaként valósult meg. Emléket állít a tudós tanárnak, akinek tanítványai közül számosan a marcali gimnáziumból indulva szép ívű szakmai pályát jártak be, többen országos hatókörű intézmények kutató egyéniségévé váltak vagy szűkebb pátriájuk közösségépítő és -formáló személyiségei lettek.

A könyvbemutatót követően dr. Gál József pályáját és a marcali honismereti mozgalom kezdeteit bemutató időszak kiállítás megnyitójára került sor a Marcali Múzeumban. A tárlatot Vidák Tünde etnográfus-igazgató rendezte, tudományos munkatársként Huszár Mihály történész-muzeológus működött közre. A tárlatot G. Jáger Márta főlevéltáros, volt tanítvány, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke nyitotta meg. A tárlatnyitót a Marcali Hidas Frigyes Zeneiskola csellistái színesítették hangszeres játékkal.

A továbbiakban a Park utca 4. szám alatt, dr. Gál József egykori lakóházának falán emléktábla avatására került sor. Itt Huszár Mihály történész-muzeológus emlékező beszédében hangsúlyozta a „hely szellemének” jelentőségét, azt, hogy a tanár úr életében fontos színterek (gimnázium, múzeum, könyvtár, ipartestület) origójában élt és alkotott. Az emléktáblát az állítók nevében Kis-Dörnyei László, Marcali



Emléktábla dr. Gál József egykori lakóházának falán (Ilácsa József felvétele)

Város alpolgármestere és Vidák Tünde, a Marcali Múzeum igazgatója leplezték le. Koszorút helyezt el Marcali Város Önkormányzata, a Marcali Múzeum, a Múzeum Alapítvány és a Marcali és Környéke Hagyományőrző Ipartestület képviselői. A megjelent emlékezők virággal és mécsessel tiszteltek.

Az emléktábla felavatása után, a rendezvény zárásaként 16 órakor az ünneplő, tisztelgő közösség tagjai a Marcali Központi Temetőben, dr. Gál József sírjánál rótták le a kegyeletüket.

Dr. Gál József emlékét és pedagógiai irányításait tanítványai őrzik, kutatómunkájának eredményeit az utókor hasznosítja. Nevét viseli a Marcali Múzeum szakkönyvtára, és a Dr. Gál József Somogy Megyei Honismereti Verseny. Egykori Park utcai lakóházának falán emléktábla irányítja a későbbi nemzedékek figyelmét a somogyi honismeret kimagasló alakjára.

Vidak Tünde–Huszár Mihály

Fekete István-emlékmű Zircen

Köztudott, hogy az író sokat vadászott a Bakonyban és több alkalommal járt a településen is. A zirci Országzászló Alapítvány Egervölgyi Dezső elnök kezdeményezésére Fekete István-dombormű felállítására tett kezdeményezést, melyet a város önkormányzata elfogadott és támogatott.

A megemlékező ünnepség 2018. december 7-én az emlékmű leleplezésével és megáldásával kezdődött a Rákóczi téren. A megáldást és megszentelést Vecsey Katalin református lelkész és Imrefi Mór O. Cist. plébános végezték. A megjelent diákokat, pedagógusokat, szervezőket és vendégeket Ottó Péter polgármester köszöntötte, aki átadta a városnak a felavatott emlékművet, majd az apátság Gobelín Termében műsor és emlékbeszédek megtartásával folytatódott a rendezvény.

Elsőként Egervölgyi Dezső elnök köszöntötte a megjelenteket, majd az általános iskolások *Vuk indulója* és szavaltatok után a meghívott előadók emlékeztek a nagy magyar íróra. Ottó Péter ünnepi megnyitója után Egervölgyi Dezső elnök ismertette az Országzászló Alapítvány munkáját és emlékezett Fekete István íróra. A műsor keretében Szollár András a Fekete István Kulturális Egyesület elnökségi tagja olvasta fel ifj. Fekete István Chi-



Fekete István emlékműve, előtte (balról jobbra) Szollár András, Horváth Tibor és Bodó Imre

cagoból küldött levelét. Bodó Imre elnök a dombóvári Fekete István Múzeum történetével és a Kulturális Egyesület tevékenységével ismertette meg a megjelenteket. Horváth Tibor, az ajkai Fekete István Irodalmi Társaság elnöke az író ajkai tevékenységéről a sokoldalúságáról beszélt, végül dr. Hermann Istvánné pedagógus *Fekete István művei az oktatásban* című előadásával és saját élményeivel, tapasztalataival zárta az emlékezők sorát.

Bodó Imre

A természet csodái

Az Év Ősmaradványa, a Komlosaurus carbonis: a mecseki dinoszaurusz

A Magyarhoni Földtani Társulat 2015-ben indította el a földtan és az őslénytan további népszerűsítése céljából Az Év Ásványa és Az Év Ősmaradványa programokat, melyekhez hamarosan csatlakozott Az Év Ásványi Nyersanyaga is. Ezek keretében minden összel 3–3 jelölt közül választhatja ki a nagyközönség a következő évben a médiában, ismeretterjesztő fórumokon kiemelt szerephez jutó nyerteseket. A 2019-es évben *Az Év Ősmaradványa* egy olyan dinoszaurusz lett, melyet csak a lábnyomaiból ismerünk a mecseki szénbányákból.

Dinoszauruszok maradványai sokáig szinte ismeretlenek voltak Magyarország területéről. Először Erdélyben, a Hátszegi-medencében került elő szárazföldi fauna az akkor még csak 18 éves, de a tudományok iránt nagyon érdeklődő báró Nopcsa Ferenc családjának szentpéterfalvai birtokán, majd újabb lelőhelyeket fedeztek fel a környéken. Az 1900-as évek elején Nopcsa úttörő munkát végzett az erdélyi felső kréta (kb. 70 millió éves) dinoszauruszok leírásával, azonban a trianoni békediktátum után ezek a lelőhelyek Romániához kerültek.¹

Hazánk mai területén több olyan, a mezozoikumból (a földtörténet 251–66 millió évvel ezelőtti szakasza, a „dinók kora”) származó szárazföldi üledékes kőzet előfordul, melyekből kerülhettek volna elő dinoszauruszok maradványai. Ennek ellenére még a (különösen a Trianon, majd a II. világháború utáni) intenzív nyersanyagkutatás és az ezzel járó földtani kutatómunka ellenére sem történt jelentősebb felfedezés egészen 1966-ig. Ekkor azonban Csörnyei Zoltán bányageológus talált egy lábnyomot a mecseki szénbányák Pécs–Vasas II. külfejtésében. Ugyanekkor Wein György, a Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI, a mai Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat egyik elődintézménye) geológusa három nyomot fedezett fel, szintén a vasasi bányában. A lábnyomok az alsó-jura (azon belül is kb. 200 millió éves) szénrétegek közti meddő rétegekből származó kőlapon voltak. A madárszerű, háromujjú nyomokról rögtön tudta, hogy dinoszauruszoktól származnak, hiszen amikor keletkeztek, a madarak még nem léteztek, más akkor élt állat pedig nem hagyhatott ilyen nyomokat.

A leltre felhívta kollégája, Tasnádi Kubacska András, a neves paleontológus figyelmét. Wein és Tasnádi Kubacska többedmagukkal visszamentek Vasasra, ahol, miközben a preparátor másolatot készített a nyomokról, újabb lábnyom került elő. Az eredeti kőlapot szál-

1 A báró Nopcsa Ferencről szóló legújabb könyvről lásd lapunk e számában Főzy István írását. *A szerk.*

lítható állapotba hozták, majd a bányavállalat segítségével teherautóra tették és a MÁFI-ba szállították. Ez évekkel később a kőzet jellege miatt szétesett, az eredeti három nyomból kettő megsemmisült és csak gipszmásolat őrzi emléküket, azonban a rétegei mentén szét-hulló kötömb lapjain újabb nyomok bukkantak elő.

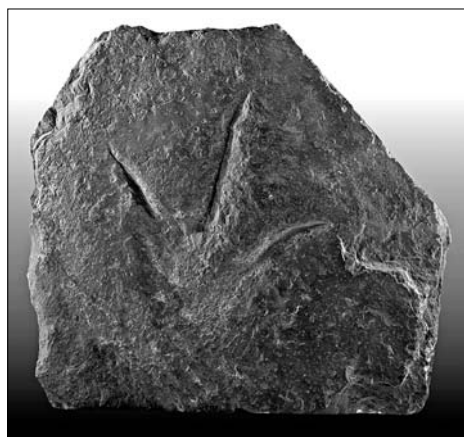
A következő fontos felfedezés 1981-ben történt, amikor a komlói Zobák-aknában is előkerült egy nyom (negatívja és pozitívja is), mégpedig az addig felfedezettek közül a legjobb megtartású.

Noha a felfedezések híre az ismeretterjesztő irodalomban már 1967-ben, illetve később is megjelent, a tudomány számára a lábnyomokat csak 1983-ban írta le Kordos László gerinces-paleontológus, mégpedig egy új nem új fajaként, *Komlosaurus carbonis* néven. A nem a nevét Komló városáról kapta az ott előkerült, legszebb példány miatt, míg a faj neve a szénre utal (latinul *carbo*). Az új nem és faj holotípusának (tehát az „etalon mintapéldányának”) a MÁFI Gyűjteményébe 1981-ben bekerült, V.12692 leltári számú példányt jelölte ki, mely egy két darab, jellegzetes háromujjú pozitív lábnyomot tartalmazó kőlap.

1988-ban nagyot nőtt az ismert lábnyomok és egyben a *Komlosaurus*-ról való ismereteink száma. Ekkor a pécsbányai Karolina-külfejtésben az Eötös Loránd Tudományegyetem terepgyakorlaton résztvevő geológushallgatói és tanáraik hasonló nyomok egész összefüggő sorozatait találták meg. Egy mintegy 75 m²-es felület megtisztításával 48 elkülöníthető csapába rendeződve kb. 350 nyomot sikerült azonosítaniuk. Alapos dokumentálás után a felületet asztallapnyi darabokra szedve – ismét a bányavállalat, illetve a Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) segítségével – begyűjtötték, ezek a MTM-hez kerültek. 2004-ben az MTM Föld- és Őslénytára a Nemzeti Múzeum épületéből végre átköltözhetett a múzeum által részben már felújított Ludovikába, amelynek a Dísztermében végül az eredeti jegyzőkönyv segítségével, mint egy óriási kirakóst, sikerült újra összeállítani a lábnyomos terület két nagy egybefüggő részét. Végül a két felület közül a kisebb (5,7x1,5 méteres) az ELTE Természettudományi Karának Déli tömbjében, míg a nagyobbik (10x2,7 méternyi) az MTM-ben lett kiállítva.

Még szintén 1988-ban, a Karolina-külfejtésben történt felfedezés körüli híradatnak köszönhetően, a munkások a pécs–vasasi bányában is lábnyomsorozatokra figyeltek fel. Értesítették a MÁFI-t, így az intézet munkatársai is több mint száz összefüggő nyomot tártak fel. A kutatóknak a közelgő tél és a szűkös idő ellenére sikerült nagyrészt begyűjteni a lábnyomos kőzetlapokat és azok a MÁFI Gerinces Gyűjteményébe kerültek.

Ahogy az évek során ezek a felfedezések egyre szélesebb körben ismertté váltak a földtan és az őslénytan iránt érdeklődők között, szakmabeliek, illetve magángyűjtők is kerestek (és találtak), sőt, gyűjtöttek rendszeresen lábnyomokat a mecseki szénbányákban, valószínűleg több százat, ezret. Ezek különböző intézményekbe, illetve magánkézbe kerültek, de amikor a szénbányákat elkezdték bezárni, keringtek olyan pletykák is, melyek szerint a munkanélkülivé vált helyi lakosság részben abból élt, hogy nyugat-európai magángyűjtőknek árulták a talált lábnyomokat... Természetesen a bányaművelés során ennek még



A Komlosaurus lábnyoma
(Lantos Zoltán felvétele)

a többszöröse semmisülhetett meg, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a szénbányászat nélkül egyáltalán nem is ismernénk a *Komlosaurust*.

A mecseki lábnyomok átlagosan 15–20 cm hosszúak, többnyire háromujjúak, meglehetősen madárszerűek, megnyúlt, vékony ujjakkal, melyek végén gyakran kicsi, hegyes karmok nyomai is látszódnak. Az évek során ismertté váltak jóval kisebb nyomok is, de az 1988-ban Vasason előkerült csapák nyomai közt 25–30 cm hosszúak is vannak. Sok olyan lábnyom is ismert, melyeknek nem csak három, hanem négy vagy öt ujjja is van, illetve a lábnyomsorozatokban előfordultak a csapák vonalában húzódozó, akár méternyi hosszú, egyenes „árkok” is. Utóbbiakat korábban az állat földön húzott farka nyomának gondolták, mivel a régen uralkodó elképzelés szerint a két lábon járó dinoszauruszok a farkukra támaszkodtak, akár egy kenguru. Ez az utóbbi évtizedekben túlhaladottá vált, a modern rekonstrukciók a biped dinoszauruszokat statikailag egy kétkarú mérleghez hasonlítják, ahol az állat feje, törzse és farka a mérleg vízszintes karját alkotják, míg a hátsó lábai a szárnak felelnek meg, tehát az állatok nem húzták a farkukat a földön, vagy támaszkodtak rá. Ennek tükrében ma úgy gondoljuk, hogy a hosszú egyenes csíkok inkább egyszerűen csak annak nyomai, ahogy az állat a sárban megcsúszott.

A négyujjú nyomokkal kapcsolatban már korábban gyanítható volt, hogy egyes esetekben az állat csökevényes 1. ujjja (és néha a csüdje) ért le a sárba. Más esetekben viszont a négyujjú nyomok, illetve az összes ötujjú nyom, úgy keletkezhetek, hogy két vagy több állat ugyanoda lépett rövid időn belül, így a lábnyomaik „összeadódtak”. Erre bizonyítékot szolgáltatott a lábnyomsorozatok, melyeken jól megfigyelhető volt az egymást keresztező csapák esetében a nyomok ily módon való torzulása. A különböző méretű nyomokat valószínűleg eltérő életkorú egyedek hagyták hátra. Mindemellett, a nagyszámú ismert nyom között vannak olyan különlegesek is, melyek esetében nem zárható ki, hogy más dinoszauruszoktól, vagy akár teljesen más állatcsoporttól származnak.

Az éleltnyomokból (és így a lábnyomokból) leírt fajok esetében egy, a hagyományos, testfossziliákon alapuló rendszertannal párhuzamos taxonómia létezik. A kettő között kevés esetben van biztos átjárás, magyarul ritkán lehet egyértelműen megfeleltetni egy lábnyomokból leírt fajt egy csontjai alapján ismertnek. Ez így van a *Komlosaurus* esetében is, ugyanis a másfél évszázados bányászat és a több száz, ezer előkerült lábnyom ellenére soha nem kerültek elő más maradványaik. Ez a világ legtöbb lelőhelyén ugyanígy van, ennek magyarázata az, hogy más-más feltételek előnyösek a nyomok, illetve a testfossziliák megőrződése szempontjából. Az állatok a nedves sárban otthagyták nyomaikat, majd mikorra később egy áradás újabb adag üledékkel takarta be őket, az előző réteg már meg volt anyyira szilárdulva, hogy a nyomok megőrződjenek és ne mosódjanak szét. Az ilyen egymás utáni viszonylag gyors ciklusoknak köszönhetően sokszor egy méretesebb közettömbben több rétegben előfordultak a különböző időpontokban keletkezett nyomok (mint például az 1967-es, szétesett tömb esetében). Arra is van példa, hogy ugyanaz a nyom – egyre csökkenő mértékben – látható több rétegben is, ha szétlapoljuk a kőzetet, mert annak idején az állat súlya alatt átnyomódott a korábbi rétegekbe is.

Egy pusztán a lábnyomai alapján ismert állat esetében különösen nehéz dolgunk van, ha el akarjuk képzelni, hogy nézhetett ki, vagy egyáltalán rendszertanilag hová tartozhatott. A *Komlosaurust* eredetileg egy, a dinoszauruszok két fő ágának egyikébe, az Ornithischia rendbe tartozó fajnak gondolták. Különböző testfelépítésű, szinte kizárólag növényevő csoportok tartoznak ide, melyek közül többnek a tagjai is két lábon járók volt, és léteztek már a jura elején is. Ma, a több száz nyom ismeretében úgy gondoljuk, hogy a *Komlosaurus* inkább egy Theropoda dinoszaurusz lehetett (ez a csoport a ragadozó dinoszauruszokat

foglalja magában, a jelző ez esetben nem csak életmódot jelent, hanem rendszertani értelemmel bír). Erre a hegyes kis karmot viselő, nagyon karcsú ujjakkal rendelkező, egészen madárszerű nyomok utalnak.

Ha el akarjuk képzelni a *Komlosaurust*, az ebből az időből, a világ más részeiről csontokból, csontvázakból is ismert, más kis méretű, madárszerű Theropodak rekonstrukcióira hagyatkozhatunk. Emellett az egyes lábnyomok méretei, illetve a csapákon belül a lábnyomok közötti távolság alapján tudjuk, hogy legfeljebb kb. 2–2,5 m hosszú és kb. 1–1,5 m, talán 2 m magas lehetett, tehát nagyjából egy mai nandu vagy emu méretét érte el. Az utóbbiakkal való összehasonlítás azért is kézenfekvő, mert az elmúlt években általánosan elfogadottá vált, hogy a legtöbb Theropoda dinoszaurusznak (és több más dinoszaurusz csoport tagjainak is) volt valamiféle (pehely)tollazata, különösen a fején és a hátán, így csaknem biztos, hogy a *Komlosaurust* is hasonló borította.

A sorozatokon belüli, ugyanattól az állattól származó két lábnyom közötti távolság, az azok által bezárt szög, illetve az azonos oldali lábnyomok közötti távolság alapján kiszámítható, hogy milyen sebességgel haladtak az állatok. A Karolina-külfejtésből előkerült lábnyomsorozatok vizsgálatából az derült ki, hogy a *Komlosaurusok*, legalábbis amikor ezeket a nyomokat hátrahagyták, meglehetősen lassan mozoghattak, mégpedig 6 és 14 km/h közötti sebességgel. Ez egészen biztosan nem a csúcsebessége volt egy két lábon járó, filigrán felépítésű, meglehetősen madárszerű dinoszaurusznak, hanem inkább egy kényelmes „kocogó” tempó. A csapákból arra is következtethetünk, hogy a *Komlosaurus* falkában mozgott.

A jura időszak legelején, amikor a *Komlosaurus* élt, a földkéregnek az a darabja, amelyen a Mecsek és a Kárpát-medence délkeleti fele található (a Tisza-Dacia mikrolemez) még nem a hazánkat alkotó más lemezdarabokkal, hanem a mai dél-német és dél-lengyel területekkel állt kapcsolatban. Amellett, hogy a jurában a jelenleginél melegebb, csapadékosabb és kiegyenlítettebb volt a Föld éghajlata, ezek a területek a mainál délebbre is helyezkedtek el. A meleg, csapadékos, szubtrópusi éghajlaton sűrű, dús növényzet, fatermetű páfrányfélék, magvaspáfrányok és nyitvatermők párás erdeje borította a mecseki területet. Erről tanúskodik – a növényzetből keletkezett kőszén mellett – az a rengeteg előkerült levéllenyomat, melyekből ezt a gazdag flórát leírták. Azok a rétegek, amelyekből a lábnyomok előkerültek, folyóvízi ártéri, delta környezetben képződtek.

A *Komlosaurust* csak a mecseki szén képződésének idejéből, a Föld történetének ebből a pár millió éves – földtani értelemben – rövid szakaszából ismerjük. Utána a dinoszauruszok még csaknem 135 millió éven át uralták a szárazföldeket. Bár a 66 millió évvel ezelőtti, kréta időszak végi tömeges kihalás – sok más élőlénycsoporttal együtt – a dinoszauruszok nagy részét is kipusztította, egy különleges életmódra specializálódott csoportjuk túlélte ezt, és ma is köztünk él. A madarak azokhoz a Theropoda dinoszauruszokhoz tartoznak, amelyek egy ősbib csoportjának lehetett a tagja a *Komlosaurus*.

Az első *Komlosaurus* lábnyomok 1966-os felfedezése után több évtizeddel, 2000-ben dinoszauruszok (és más állatok) csontjait fedezte fel Ősi Attila és Torma András a Bakonyban az iharkúti bauxitbányában. Ez utóbbi, hazánkban egyedülálló lelőhely mára európai szinten is igen fontossá nőtte ki magát, kutatása jelenleg is zajlik. A Mecseken kívül azonban sehol máshol nem kerültek elő dinoszauruszok lábnyomai Magyarországon. A 2000-es évek első felében egymás után bezárták mind a mélyművelésű, mind a külszíni mecseki szénbányákat. Utóbbiak rekvitalváása folyamatosan napirenden van, például a Karolina-külfejtés visszatemetése napjainkban zajlik. Solt Péter geológus 2007-ben még látott itt pár lábnyomot. Noha a környéken más területeken jelenleg is vannak vállalkozások a szén

bányászatára, a termelést eleve csak kis mennyiségben, lakossági célra tervezik, így ezek esetében nemigen várható, hogy a lábnyomos rétegek újra hozzáférhetővé váljanak. Bár egy bánya, egy külfejtés sokak szemében tájseb és mielőbb eltüntetendő, ezzel egy hazánkban egyedülálló földtani érték vesz el, talán mindörökre.²

Makádi László

Irodalom. *Főzy István* 2004: A Kárpát-medence dinoszauruszai. Focus Kiadó, Budapest; *Hámorné Vidó Mária; Kovács János; Farics Éva; Sebe Krisztina; McIntosh, Richard William; Barczikayné Szeiler Rita; Püspöki Zoltán* 2018: Magyarországi szénelőfordulások földtani, teleptani, szerkezeti és vízföldtani adottságai. In A hazai szénvagyon és hasznosítási lehetőségei. Főszerk.: *Püspöki Zoltán*. Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Budapest, 29–84.; *Hips Kinga, Józsa Sándor, Nagy Ágoston, Pataki Zsolt* 1988: Őshüllők nyomában. Természet Világa 120. 108–111.; *Kordos László* 1981: Dinoszaurusz-lelet a Mecsekben. Élet és Tudomány XXXVI. évf. 25. sz. 796.; 1983: Fontosabb szórványleletek a MÁFI gerinces-gyűjteményében (8. közlemény). Dinoszaurusz lábnyomok (*Komlosaurus carbonis* n. g. n. sp.) a mecseki liászból. A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése az 1981. évről 503–511.; 1989: Dinoszaurusz-lelet a Mecsekben. Tudomány 5/2. 17–18.; 2005: Őshüllők lábnyomai a Mecsekben. In A komlói térség természeti és kultúrtörténeti öröksége Szerk.: *Fazekas Imre*. regioGRAFO Bt., Komló, 75–90.; *Ósi Attila* 2012: Dinoszauruszok Magyarországon. GeoLitera Kiadó, Szeged; 2013: Csak a lábnyomaikat ismerjük. A mecseki dinoszauruszok világa. Élet és Tudomány LXVIII. évf. 18. sz. 550–553.; *Ósi Attila, Barbacka Maria, Szenté István* 2005: Dino-ösvény: kora-jura dinoszaurusz lábnyomok a Mecsekből. Hantken Press, Budapest; *Ósi Attila, Pálffy József, Makádi László, Szentesi Zoltán, Gulyás Péter, Rabi Márton, Botfalvai Gábor, Hips Kinga* 2011: Hettangian (Early Jurassic) Dinosaur Tracksites from the Mecsek Mountains, Hungary. Ichnos 18/2. 79–94.; *Tasnádi Kubacska András* 1967: Dinoszaurusz-lábnyomok hazánkban. Élet és Tudomány, 22 (24), 1118–1121.; 1968: Az élet fejlődése képekben. Gondolat Kiadó, Budapest; 1970: Óriások birodalma. Móra Kiadó, Budapest.

Az Év Fája, a sajmeagy

Hazánkban Az Év Madara kezdeményezés után másodikként, 1996-ban Az Év Fája mozgalom indult el, amely kuratóriuma a 2019. évi választásra három fafajt, a fehér nyárat, a fehér fűzet és a *sajmeagy*t jelölte. Az internetes szavazás alapján az utóbbi fafaj, egy ritka és kevésbé ismert vadgyümölcs lett a 24. alkalommal megválasztott év fája.

ELNEVEZÉSEI

Meggy szavunk, mely a nyelvészek szerint finnugor örökség, először helynévként szerepel: 1220-ban *de villa Medies*, 1338-ban *Meggesmaalberchy* olvasható az oklevelekben. Gyümölcsnévként már ott találjuk az 1305 körül megjelent *Besztercei Szójegyzék*ben (Merasius:

2 A szerző köszönettel tartozik Solt Péternek az első kézből való információkért, valamint Lantos Zoltánnak a fényképért és Pecsics Tibornak a grafikáért

meg fa / *merasium: meg*). A *Meggy*, *Meggyes* helynevek vélhetően a sajmeggytől vagy a szintén őshonos, kis cserjetermetű csepleszmeggytől származnak: *Meggyaszó*, *Meggygödörpatak*, *Meggytó*, *Meggyestelek*, *Meggyesmál*, *Meggyes*, *Meggyesmező*, *Meggyeshalom*, *Meggyeskovácsi*. A sajmeggy szóösszetétel előtagjára (saj-) etimológiai magyarázat még nem született, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály 1807-ben megjelent *Magyar fűvészkönyvében* szerepel először e néven.

A sajmeggy (*Cerasus mahaleb*) tudományos nemzetségeve az ógörög *kérasos* szóból származik, amelyet már Theophrasztosz is a cseresznyére alkalmazott. A tudományos fajnév eredete az arab *mahlab*, *mahaleb* szóra vezethető vissza, amellyel egy hajlékony ágú meggyfajt jelöltek, de ez vélhetően nem a sajmeggy, hanem maga a nemes meggy vagy annak gyakran elvaduló, sokszor csak cserjetermetű subsp. *acida* alfaja lehet.

Magjának lisztje régóta alkalmazott fűszer, s az Oszmán Birodalom révén hazánkba is eljuthatott, ezért a sajmeggyet korábban nálunk és Közép-Európa több országában is *török meggynek* nevezték. Vesszejének az egyik leggyakoribb felhasználása miatt kapta a népi *pipaszármeggy* nevet, sajátos illatanyagának piperecikkeknel történő alkalmazása következtében tőlünk nyugatra *parfümmeggynek* is nevezik. Mivel fő virágzási ideje Szent György-nap környékére esik, így ragadt rá a *Szent György-fa* név. Franciaországban, a Vogézekben a Michel mellett lévő St. Lucie kolostor környékén korábban nagyban termesztették a szerzetesek, innen, mint *Szent Luca-fa*, nemesítési alanyként egész Európába eljutott.

ALAKI TULAJDONSÁGAI

Kis fatermetű, 10 méternél magasabbra nem növekvő fafaj, amelynek rövid törzse erősen ágas, kérge sötétbarna, széles koronája pedig laza, kevés árnyat ad. Rövid életű, élettartama a 80 évet nem haladja meg.

Megszáradt hajtásai kellemes kumarinilatúak. Levelei széles tojásdad vagy kerekded alakúak, 3–7 cm szélesek, röviden kihegyesedő csúcúak és lekerekített vagy gyengén szíves vállúak. A levél széle finoman és mirigyesen fűrészkes. A levél fonákán a főér mentén kezdetben szőrök láthatók, később ezek lekopnak. Az 1–2 cm hosszú levélnyel – ellentétben a vele könnyen összetéveszthető vadkörteével – a levélalap közelében egy-két mirigyszemölcsöt (nektáriumot) viselhet.

Lombfakadáskor, április végén, május elején hozza virágait, amelyek 4–12 tagú, felálló, sátorozó fürtvirágzatba csoportosulnak. Fehér színű, hosszú kocsányú virágai illatosak, melyeket rovarok poroznak be. Minden évben gazdagon virágzik és terem. Csonthéjas termései 8–10 mm nagyok, tojásdadok vagy elliptikusak, júliusban érnek, színük az érés során pirostól feketéig változik. Sötétlevű, de lében szegény, vékony terméshúsa kesernyés ízű, melyet sokan kellemetlennek tartanak.



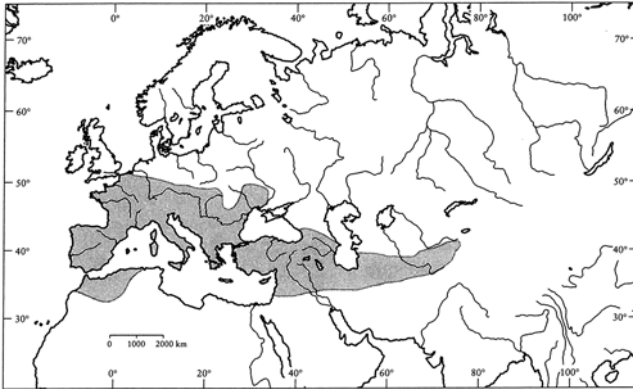
A sajmeggy (Korda Márton felvétele)

Korábban emberi fogyasztásra mégis gyűjtötték a termését, ezt bizonyítja, hogy csontárját például a svájci cölöpépítményekben és a budai vár kútjainak betömésében is megtalálták.

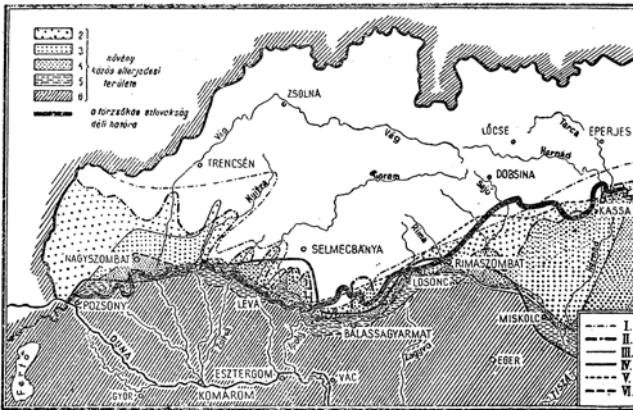
ELTERJEDÉSE ÉS ELŐFORDULÁSA

Tipikus dél-európai elterjedésű faj, Közép-Európa déli felében már ritkább, ezen kívül az Atlasz-hegységben és Ázsia délnyugati részén is megjelenik egészen Turkesztánig.

Kárpát-medencei előfordulásának északi részét – több más hasonló elterjedésű növényfajjal együtt – Moesz Gusztáv botanikus és mikológus a múlt század elején behatóan tanulmányozta, s azt vette észre, hogy ezek a fajok egy jól meghúzzható vonalig (pontosabban sávig) terjednek. Ezt az utókor felismerőjéről Moesz-vonalnak nevezte el, ami a mai Magyarországtól északra, az Északi-Kárpátok déli lábánál húzódik. A sajmeggyen kívül a Moesz-vonalig hatol fel a fásszárú növények közül a molyhos tölgy, a csertölgy, a virágos kőris, a csereszömörce, s eddig a vonalig termesztethető a bortermő szőlő, a szelídgesztenye, a királydió, az őszibarack, a házi berkenye, a mandula vagy a dohány.



A sajmeggy elterjedési területe



A magyar és a szlovák népesség nyelvhatára egybevág a Moesz-vonallal

(A térképet tervezte: Kádár László és Glaser Lajos, megjelent a Bartucz Lajos szerkesztette „A magyar nép” c. kötetben, 1943. 78. old.)

terjednek. Ezt az utókor felismerőjéről Moesz-vonalnak nevezte el, ami a mai Magyarországtól északra, az Északi-Kárpátok déli lábánál húzódik. A sajmeggyen kívül a Moesz-vonalig hatol fel a fásszárú növények közül a molyhos tölgy, a csertölgy, a virágos kőris, a csereszömörce, s eddig a vonalig termesztethető a bortermő szőlő, a szelídgesztenye, a királydió, az őszibarack, a házi berkenye, a mandula vagy a dohány. A szakemberek szerint a vadon élő növények közül a szőlőtermesztésre alkalmas éghajlatot legjobban a sajmeggy jelzi! Kádár László és Glaser Frigyes 1943-ban Moesz Gusztáv térképét egybevetették az etnikai határokkal, s azt tapasztalták, hogy a „törzsökös magyarság és szlovákság” határa nagymértékben egybeesik azzal.

Hazai természetes előfordulása a középhegységekhez köthető, ha síkvidéki területeken találjuk, akkor azok mind elvadulások. A Dunántúli-középhegységben mindenütt fellép, az Északi-középhegységben már ritkább, főként a meszes alapkőzetű területeken (pl. Naszály, Bükk, Aggteleki-karszt) él, a vulkáni alapkőzetű részeken csak szórványos előfordulásai vannak.

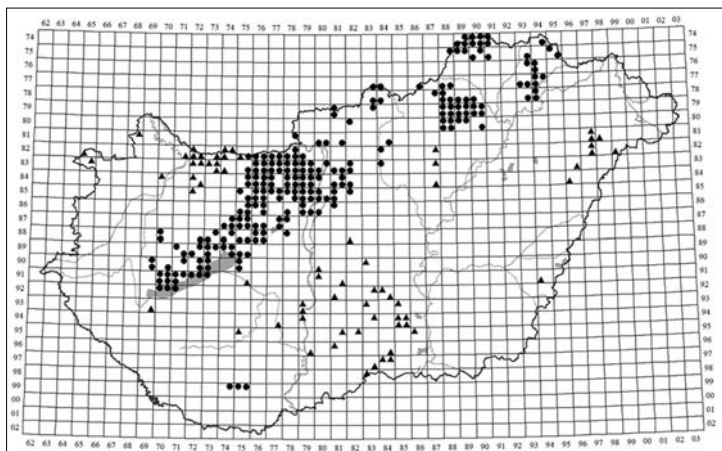
Tipikusan melegkedvelő fafaj, éppen ezért nálunk, az elterjedési területének északi részén a délies kitettségű, meleg, napsütötte lejtőkön fordul elő. Mészkedvelő, többnyire mészkövön vagy dolomiton kialakult sekély termőrétegű talajokon él, esetenként megjelenhet andeziten és bazalton is. Mély termőrétegű talajokról a gyenge versenyképességű sajmeggyet más fajok kiszorítják, kiárnyalják.

Hazánkban a molyhos tölgy, csertölgy, virágos kőris, lisztes levélfonákú berkenyék kíséretében a

bokorerdők jellemző elegyfaja, amelyeket a középhegységek gerincközeli részein, délies kitettségű meredek lejtőin találunk meg. A szárazság, a sekély termőréteg miatt a fák itt legfeljebb 10 méter magasra nőnek, laza záródású foltokat alkotnak, amelyek sziklagyepekkel vagy lejtőgyepekkel mozaikolnak. Esetenként a mész- és melegkedvelő tölgyesekben is megtaláljuk, de itt a valamivel kedvezőbb termőhelyi adottságok miatt a fafajok már magasabbra nőnek, zártabb, gyepfoltok nélküli állományokat alkotnak, ezért a versengést kevésbé tűrő sajmeggy az erdőszélekre szorul. A hazánkban általános jelenségnek számító túlszaporított nagyvadállomány miatt magoncokat, csemetéket, fiatal fácskákat napjainkban alig találunk ezeken az élőhelyeken, mivel a jóízű hajtásokat a szarvas, az őz és a muflon rendszeresen visszarágja.

VÁLTOZATOSSÁGA

A botanikusok, köztük a faj egyik legjobb ismerőjének számító, a közelmúltban elhunyt kertészprofesszor, Terpó András az elterjedési területen belül három alfaját különbözteti meg. A törzs alfaj (subsp. *mahaleb*) Nyugat- és Délnyugat-Európában él, hajtástengelye erősen és maradandóan szőrös. Ezzel nálunk elvadult formában találkozhatunk, aminek az az oka, hogy régóta alanyként alkalmazzák, s ha a nemes oltvány elpusztul, akkor a rá oltott cseresznyét vagy nemes meggyet túlnövi, s terméseit a madarak messze elviszik. Így lehet az, hogy például a Kisalföldön vagy a Duna-Tisza közén is találkozunk manapság vele. A Simonkai Lajos kiváló botanikusunkról elnevezett másik alfaj (subsp. *simonkaii*) Közép- és Délkelet-Európában fordul elő, ennek hajtásai fásodott állapotban már kopaszok, s nálunk őshonosan ez az alfaj jelenik meg. A Dél-Európában élő, szubmediterrán alfaj (subsp. *cupaniana*) hajtásrendszere kopasz, levelei aprók és gyakorta csak cserjetermetű marad. Rokonfajaival csak ritkán kereszteződik, a vadon élő madárcseresznyével, illetve a cseplezsmeggyel képzett hibridjei ismertek, amelyek azonban ritkán kerülnek szem elé.



A sajmeggy magyarországi előfordulása

(Jelmagyarázat: ● – őshonos előfordulás, ▲ – elvadulás.)

Forrás: „Magyarország Flóratérképezési Adatbázisa”.

Soproni Egyetem Növénytani
és Természetvédelmi Intézet, Sopron)

FELHASZNÁLÁSA

Napjainkban az erdészek többnyire fel sem figyelnek erre a fafajra, a felületes szemlélődő vadkörtének nézi, a csak néhány, ún. főfafajra összpontosító erdőgazdálkodás pedig régóta elfeledte egykori felhasználási területeit. Faanyaga kimondottan jó minőségű, kemény, nehezen hasadó, finomrostú és kellemes kumarinillatú, jól esztergályozható és polírozható. Korábban kisebb tárgyak, például edények, esernyőnyél, késnyélbetét, dohány-, cigaretta-, szivar-, ékszer- és kártyadoboz, tubákos szelence, faragványok készültek belőle.

Régóta tudott, hogy a sajmeggy a visszavágást, csonkolást jól tűri, s ezek után erőteljes sarjakat hoz. Ezért korábban egyes helyeken (pl. Esztergom, Iharos, Herceghalom, Pozsony, a kelet-ausztriai Baden, Nagymarton környékén) 3 éves vágásfordulóval ún. fejesfa-üzemmódú ültetvényeket hoztak létre, ahol a feltörekvő sarjak oldalhajtasait minden évben letörték, s így hosszú vesszőket, botokat kaptak. Egy katasztrális hold területű sajmeggytelepről évente 8–10 ezer fm botot, vesszőt termeltek, amelyekből szivarka- és cigarettaszipkákat, pipaszárakat, séta- és síbotokat, esernyőnyeleket készítettek. Sokak szerint a sajmeggy pipaszár hétszerte finomabb a többinél, mert ízt ad az ember szájába, de csak akkor, ha külön szopóka (csutora) nélkül van.

Érdekesség, hogy annak idején fáját hamisították is, mogyoróvesszőt beáztattak 10 rész tonkabab, 1/4 rész vanília, 1/10 rész bismarkbarna, 1000 rész alkohol és 1 rész glicerin keverékébe, s azt sajmeggyként értékesítették. A második világháborúig a vessző- és bottermelés híres és jövedelmező volt, mára viszont teljesen megszűnt. Ma az ausztriai Burgenlandban Walbersdorfban egyetlen ember van, aki még sajmeggy-ültetvényt tart fenn, és ismeri a bot- és vesszőtermelés csínját-bínját. Ő Erwin Lang, aki pótolhatatlan tudása miatt a faj német neve alapján kiérdemelte a „*Weichselkönig*” címet.

Mivel nemcsak a faanyag, hanem a levelek, virágok és magvak is tartalmaznak kumarint, ezért ezek kivonatával korábban szappanokat, dohányokat illatosítottak, de gyógyászati célokra is alkalmazták, mert gyulladáscsökkentő, nyugtató és értágító hatása van.

Az édes-kesernyés ízű mag egyébként – a többi csonthéjas termésű fajhoz hasonlóan – ciánglikozidot tartalmaz, emiatt jelentősebb mennyiségben nem fogyasztható, szétrágva viszont a szájunkban hosszan tartó vaníliazamatot ad. Épp ezért korábban és manapság is a magokat megőrlik, s az így kapott magliszttal (ún. pulvis mahlepi) Görögországban és Délnyugat-Ázsia országaiban főként húsvéti süteményféléket (pl. a görög tsoureki, a török poğaç, az örmény choereg, a ciprusi flounes), illetve kenyeret, sajtokat ízesítenek. Az új vizsgálatok szerint a magból préselt olajban magas a telítetlen zsírsavak szintje, különösen egy konjugált zsírsavé, amelyet ritkán találunk a növényi olajokban, és ez kedvező hatással van az emberi egészségre.

Ma a sajmeggy fagyűrő magoncait nálunk alanyként hasznosítják, a cseresznyefajták 60%-át és a meggyfajták 90%-át ezekre oltják. Előtérbe azokat a magoncalanyokat helyezik, amelyeknek ún. törpésítő hatása van.

Újabban, a pálinkakultusz fellendülésével sajátos ízű terméséből az ingyenceknek pálinkát főznek, illetve likőröket ízesítenek vele. Utóbbiak közül a legismertebb a Cherry brandy és a korábban gyártott Unicum, melynek likörgyára a termést nálunk még az 1950-es években is vásárolta. A Schrank-féle legendás Meggy Lelke likőrre csak az idősek emlékezhetnek, de 2015-ben ismét megkezdték gyártását.

A bokorerdők, mész- és melegkedvelő tölgyesek vadgyümölcsként ökológiai szerepe jelentős, nemcsak gyakori, hanem sok ritka faj is kötődik hozzá. Termését a madarak, így például a barátposzáta, feketeterítő, kerti és házi rozsdafarkú, szajkó fogyasztja, ők a növény

terjesztésében fontos szerepet töltenek be. Olajtartalmú magjait a kismérsősök, például a pelfajok kedvelik. A védett kardoslepke hernyójának egyik tápnövénye, a pókhálós szilvafaj pedig szövedékével vonja be a fákcsákát.

Ma sok olyan középhegységi területünk van, amelyeket korábban fenyvesítéssel tettek tönkre. Ezek a fenyőállományok pusztulófélben vannak, a területük helyreállításánál a jövőben a pionír tulajdonságú sajmegegynek is fontos szerepe lehet. Csak e fajfajt ismét fel kell fedeznie az erdészeknek!

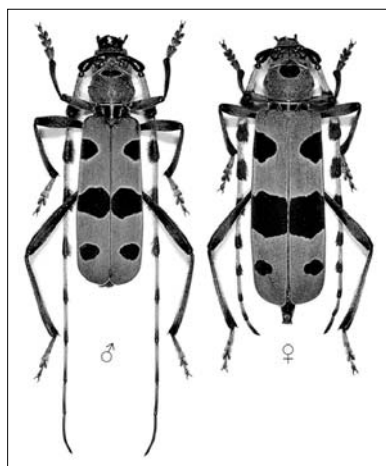
Bartha Dénes

Az Év Rovara, a havasi cincér

A *havasi cincér*, tudományos nevén *Rosalia alpina* hazánk egyik legszebb, leglátványosabb bogara. A latin név első tagja, a genusznév valójában utalás a jól ismert női névre, melyet még a régi rómaiak alkottak a rózsza nevéből. A Rozália a XIX. században népszerű és meglehetősen gyakori név volt, ezért valószínű, hogy a hangzatos bogárnév mögött a névadó Jean Guillaume Audinet-Serville, francia természettudós valamelyik családtagja áll, bár az 1833-ban közzétett részletes leírásban nem ejt szót erről. A név második tagja, az „alpina” – szó szerint alpesit jelent, de hasonló értelmű a „havasi” jelző is – kissé megtévesztő, ugyanis a havasi cincér bükkösökben és gyertyános tölgyesekben él, nem pedig a kopár, hófedte hegycsúcsok lakója.

A 2–4 cm hosszú, kékesszürke alapszínű és fekete foltokkal díszített bogár annyira jellegzetes, hogy szinte semmilyen más fajjal nem lehet összetéveszteni. A hím csápja jóval hosszabb a testénél, így első pillantásra megkülönböztethető a nőténytől, melynek csápja nagyjából a testével megegyező hosszúságú. Az előhát és különösképpen a szárnyfedők bársonyos fekete foltjainak mérete és alakja igen változatos, és korábban az ilyen színváltozatoknak külön nevet is adtak a cincérekkel foglalkozó szakemberek. Míg a természetes környezetéből kiszakított havasi cincér nagyon feltűnő, a bükkfatörzsön ugyanaz a bogár tökéletesen beleolvad a kéreg hasonló színezetébe – persze, csak ha mozdulatlan.

A cincérek a bogarak egyik legnépesebb csoportját alkotják: világszerte 35 ezer fajukat tartják nyilván, míg hazánk területéről 216 fajt mutattak ki. Nagy testméretük, hosszú csápjuk, olykor sajátos színmintázatuk révén feltűnőek, különösen a nappal mozgó képviselőik. A Magyarországon honos fajok közül a legismertebb talán a nagy és a kis hőscincér, valamint a gyászscincér, ezekkel az erdőjárók és kirándulók viszonylag gyakran találkozhatnak. Tűzifával néha a lakásba is bekerül a bársonyos és a sárgafarú darázscincér, melyek a fullánkossal a darazsakra emlékeztető küllemük dacára teljesen ártalmatlanok. A téli hidegben a fakéreg alatt vagy a fa belsejében rejtőzködő és mozdulatlan dermedt bogarak a meleg szobában egykettőre felélednek és megelevenednek.



Havasi cincér, hím és nőtény

A havasi cincér Közép- és Dél-Európában, Észak-Afrikában és Oroszország európai részében egészen a Kaukázusig honos. Hazánkban a középhegység bükkös és gyertyános-tölgyes régiójában sokfelé előfordul, a leggyakrabban azonban a Dunántúlon, a Börzsönyben és a Bükkben lehet megfigyelni. A kifejlett bogarak (imágók) rajzási ideje nyár derekára, a júliusi-augusztusi időszakra esik. Ilyenkor a bogarakat leginkább nagyobb rönkökből álló bükkfarakáson lehet megfigyelni. Ha a havasi cincért megközelítjük, az többnyire befut a farakás belsejébe, leveti magát a földre, vagy esetleg szárnyra kap, de túl messzire nem repül. A megfogott bogár jellegzetes cincogó hangot hallat, melyet bólogató mozgással, elő- és középtorának ütemes összedörzsölésével idéz elő. (Ez a védekező hangadási típus egyébként a cincérek zömére jellemző.)

A havasi cincér a rokonaihoz hasonlóan a pusztulóban lévő idős fák anyagával táplálkozik, az egészséges élő fát nem támadja meg. A nőtény a petéit a sérült vagy elpusztult, lábon álló vagy kidőlt törzsekbe helyezi. A bükkfarakások ilyen szempontból ideális életteret kínálnak a bogaraknak, mintegy összegyűjtik őket, úgyhogy egy-egy ilyen „mesterséges élőhelyen” többnyire sokkal több havasi cincért lehet megfigyelni, mint az erdő jóval nagyobb területén együttvéve. Ez a megállapítás fokozottan érvényes az üzemtervezett erdőkre, ahol az azonos korú és egészséges fák a jellemzők, a cincérek megtelepedéséhez szükséges idős, beteg, halódó vagy már elpusztult faegyedek szinte teljesen hiányoznak. A farakás eltávolítása ugyanakkor tetemes kárt okoz a helyi cincérpopulációban, hiszen a fa feldolgozása során a bogarak megsemmisülnek.

Az imágók elsődleges feladata a szaporodás, táplálékot ilyenkor már nemigen vesznek magukhoz, beérik a lárvakorban felhalmozott tartalékaikkal. (Megfigyelések szerint a havasi cincérről kevésbé jellemző a kicsurgó fanedvek nyalogatása, mint például a pézsmacincérről vagy a hőscincérről.) A megtermékenyített nőtény kiválasztja a peterakásra alkalmas helyet, és hosszú tojócsövénél segítségével egyenként rakja le a petéit a fa belsejébe. A fatestben kikelő és ott táplálkozó lárvák fejlődési ideje két-három év. A lábatlan, hengeres alakú lárvák fejlődésük során mintegy 4



A havasi cincér lárvája

cm-es testnagyságot érnek el. Bár a havasi cincér legjellemzőbb tápnövénye a bükk, a lárvák olykor más fákban, hársban, gyertyánban vagy juharban is fejlődnek.

A cincérlárvák (és általában a bogárlárvák) elkülönítése, faji azonosítása jóval nehezebb feladat, mint a kifejlett bogaraké. Míg a hazai cincérek imágóinak zöme egy jó minőségű színes fotó alapján aránylag könnyen felismerhető, a sárgásfehér lárvák ránézésre szinte teljesen egyformák, azonosításukhoz mikroszkóppal végzett aprólékos vizsgálat szükséges. A tapasztalt szakembert persze a tápnövény, a lárvák elhelyezkedése és sok egyéb körülmény is segíti a felismerésben.

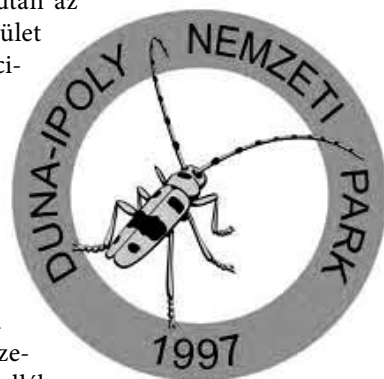
Bábozódás előtt a lárvák ovális rönpyilást rágnak, majd visszahúzódnak a fatestbe és bábkamrát készítenek magának. A bábozódás ideje május végétől június végéig tart, a kifejlett bogarak a rönpyiláson át távoznak a fa belsejéből és megkezdik rövid, néhány hétig tartó imágó életüket.

A havasi cincér természetes ellenségei közül elsősorban a harkályok említhetők, melyek a lárvákat és a bábokat kiszedik a beteg fákból. Az imágóknak életmódjukból, valamint

nappali és nyárvégi aktivitásukból adódóan valószínűleg kevesebb rendszeres fogyasztója van. Az olykor földre eső vagy ott mászkáló példányokat a sün, a borz és a vaddisznó felfalja, ha éppen útjukba kerülnek, de különösebb erőfeszítést nem tesznek értük. A kedvezőtlen időjárás, az élősködők és gombák, a hangyák is tizedelhetik az állományokat.

A fentieknél jóval nagyobb veszélyt hordoz a tarvágás, melynek során a tápnövényül szolgáló fák minden egyedét eltávolítják. Ez az erdőlakó, fafogyasztó rovarok, köztük a havasi cincér eltűnését vonhatja maga után az adott területen. Az újratelepülést a legközelebbi tenyészterület távolsága befolyásolja: ha a fejlődéshez szükséges fás vegetációjú terület több kilométeres távolságban van, alig van esély a visszatelepülésre. A tarvágásokon kívül súlyos veszélyforrást jelentenek a fakitermelés során keletkező farakások, melyek vonzó hatást gyakorolnak a havasi cincérekre. Ha a farakásokat feldolgozás céljából elszállítják, a farönkökbe lerakott peték és a fában élő lárvák megsemmisülnek.

A havasi cincér Magyarországon 1982 óta védett faj, természetvédelmi értéke jelenleg 50 000 Ft. A dekoratív külsejű bogár egyben a Duna–Ipoly Nemzeti Park címerállata is. Szerepel az Európai Unió Élőhelyvédelmi Irányelvének II. mellékletében, ami azt jelenti, hogy közösségi jelentőségű faj, melynek megőrzéséhez különleges természetmegőrzési területek kijelölése szükséges. Megtalálható a szigorú védelmet igénylő állat- és növényfajokról szóló IV. mellékletben is. Szerepel még a Berni Egyezmény (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats – Bern Convention) II. függelékében a fokozottan védett állatfajok között. A Természetvédelmi Világszövetség (IUCN) Vörös Listáján a sebezhető („vulnerable”) kategóriába sorolják.



A havasi cincér a Duna–Ipoly Nemzeti Park emblémáján

Szél Győző

Az Év Hala, a vörösszárnyú keszeg

A Magyar Haltani Társaság kezdeményezésére 2018 őszén tizedik alkalommal került megrendezésre az immár hagyománnyá vált Az Év Hala választás. A társaság elnöksége által kijelölt őshonos halfajokra az interneten keresztül egészen december 31-én éjfélig adhatták le szavazatukat a halbarátok és az érdeklődő nagyközönség.

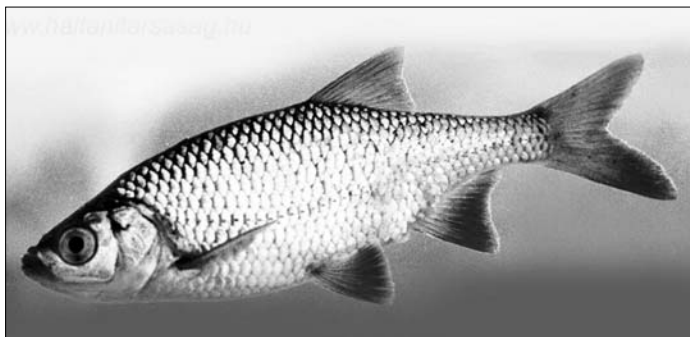
A választást a korábbi évekhez képest lényegesen nagyobb érdeklődés kísérte, melynek mégsem tudtunk önfeledten örülni, ugyanis az eredményeket valaki meg nem engedett módon igyekezett befolyásolni. Az érvényes voksok száma az érvénytelen 2130 szavazat levonását követően is meghaladta a tízezret, összesen 11 483 volt. A legtöbb szavazat a vörösszárnyú keszegre (*Scardinius erythrophthalmus*) érkezett (44%), második helyen a védett szivárványos ökle (*Rhodeus amarus*) végzett (32%), a harmadik pedig a sebes pisztráng (*Salmo trutta*) lett (24%).

A nyertes részletes bemutatása előtt mindenképpen érdemes említést tenni a versenyben részt vevő másik két halfajról is, hiszen nem ok nélkül voltak a jelöltek között.

A szavazatok negyedét kapó, és ez által a harmadik helyezést elérő sebes pisztráng a róla elnevezett szinttáj igazi lakója, elsősorban a gyors folyású, oxigénben dús, tiszta vizű középhegységi patakokat kedveli, melyek hőmérséklete nyáron sem haladja meg a 15 °C-ot. Változatos színezete miatt a „*halak kaméleonja*”-nak is nevezik. A kifejtett egyedek ragadozók, zsákmányukra leginkább lesből támadnak. Jelölésének legfőbb oka, hogy kiváló sporthal, horgászatánál előszeretettel alkalmazzák a legyező horgászat módszerét. Húsa finom, szálka nélküli, a halat számtalan módon el lehet készíteni.

A képzeletbeli dobogó második fokára a szivárványos ökle állhatott fel. Kis testű, védettséget élvező halfajunk, mely gyakorlatilag mindenhol megtalálható, ahol a szaporodásához szükséges kagylófajok előfordulnak. Mind az ivadék, mind a felnőtt példányok faroknyelét egy fémes csillogású kékeszöld sáv ékesíti, ami legbiztosabb határozóbélyege a fajnak. Az ívás idejére a hímek a szivárvány minden színében tündöklő nászruhát öltenek, a kevésbé feltűnő nőstények pedig tojócsövet növesztenek, melynek segítségével ikráikat az általuk kiválasztott kagyló oltalmára bízják. Védettséget, és ebből adódóan jelölését Európa-szerte csökkenő állománya indokolta.

A három jelölt faj közül azonban a vörösszárnyú keszegnek sikerült a legjobban a szavazók szívébe lopnia magát, és csaknem a szavazatok felét megszerezve elnyernie 2019-ben Az Év Hala címet.



A vörösszárnyú keszeg (Harka Ákos felvétele)

benne olykor piciny, vérpisros pettyek láthatók, amely magyarázattal szolgál a köztudatban is használatos *pirosszemű keke* elnevezésre. Páros úszói, valamint a farok alatti úszója élénk vörös színezetű, amelyből a *vörösszárnyú* elnevezés eredeztethető. Hát- és farokúszója sötét, olykor vörhenyes árnyalatú.

Európa-szerte széles körben elterjedt, a Pireneusoktól kezdődően az Ob folyó vízrendszeréig mindenütt megtalálható a számára alkalmas vizekben. Önálló alfaja él például a Balkán-félszigeten, Észak- és Közép-Olaszországban, valamint a Nagyvárad melletti Püspökfürdő meleg vizes tavában (utóbbit egyesek *Racovitza-keke* [*Scardinius racovitzae*] néven külön fajnak tekintik.)

Hazánkban mind a Dunában, mind a Tiszában és azok mellékvízfolyásaiban – pontosabban azok lassabb folyású parti zónájában –, valamint a legtöbb ún. csukás-compós tóban és holtágban, a növényzettel gazdagon benőtt állóvizekben fordul elő, a víz minőségére kevésbé érzékeny. Kisebb csapatokban él egy-egy megszokott helyen a növényzet között, melyet csak teleléskor vagy pedig a szaporodási időszakban hagy el.

A vörösszárnyú keszeg egyike legszínesebb hazai halainknak. Teste viszonylag magas, oldalról lapított, hát- és hasvonala erősen ívelt. Hátúszója a hasúszó vonalához viszonyítva valamivel hátrébb kezdődik, ami nagy segítséget nyújt a kevésbé gyakorlott szemeknek is ahhoz, hogy elkülöníthessék a hozzá nagyon hasonló bodorkától. Szája kicsi, felső állású. Szemgyűrűje többnyire aransyárga,

Táplálékát kisebb csapatokba verődve keresi a hínárfoltokban vagy pedig a parti régióban. Étlapján elsősorban planktonszervezetek és számos vízi gerinctelen faj szerepel, de jelentős mértékben fogyaszt fonalas algákat, növényi hajtásokat, rügyeket és magvakat. Ezen táplálékok nagy részét a víz felszínének közelében veszi fel, melyről felszállású szája is árulkodik.

A 2–3 éves korban ivaréretté váló vörösszárnyú keszegek megfelelő időjárás esetén már áprilisban megkezdik ívásukat, ami egészen júniusig is eltarthat. A csoportos ívást követően a vízínövények felszín közelében lévő hajtásaira rakják vöröses színű ikráikat, melyek száma elérheti akár a 100–200 ezret is. A kikelt apró lárvák körülbelül három napig, szikzacskójuk felszívódásáig a növényeken függenek. Az ivadékok tápláléka főként algákból és zooplanktonszervezetekből tevődik össze, később pedig fokozatosan áttérnek a magasabb rendű növények és vízi gerinctelenek fogyasztására.

Hosszú életű, de viszonylag kis termetű halfaj, 30–35 cm-es példányai már kapitálisnak számítanak. A hazai horgászrekord 2,1 kg, amely a Dunán akadt horogra 2013-ban.

2016. január 1-jétől hazánkban megszűnt a természetesvízi halászat, bár a vörösszárnyú keszegek azt megelőzően sem volt számottevő szerepe a halászok zsákmányában. Gazdasági szempontból némiképp jelentősnek tekinthető, ugyanis lassú növekedése révén táplálékbaízist biztosít a ragadozó halfajok, kiváltképp a hasonló életterben élő csuka számára, de fogyasztja a süllő és a harcsa is. Spiccbotos horgászatuk kellemes szórakozást jelenthet a kezdő és legtöbbször fiatal horgászok számára, sok esetben az első horgász emlékek egyike. Horgászata rendszerint finom szerelések úszós készséggel, apró horoggal, vékony zsinórral történik. Csaliként legtöbbször kenyérbél, giliszta, tésztafélék, főtt búza- és kukoricaszemek kerülnek a horgokra. Nagyobb példányai különféle pergető és legyező horgászmodszerekkel is foghatók, többek között apró villantókkal, valamint kishalat, szitakötő-lárvát utánzó plasztik műcsalikkal. A módszer sikerességét és népszerűségét jelzi, hogy a Balatonon már rendeztek is külön műlegyes horgászversenyt, kifejezetten a vörösszárnyú keszeget célozva.

A ragadozó halas horgászok előszeretettel használják csalihalként, de színpompás megjelenése miatt akváriumokban is megállja a helyét. Húsának minősége meglehetősen gyenge, az iszapos vizekből származó példányok íze kevésbé élvezhető. Bár meglehetősen szállás, a megfelelő elkészítési módszereknek köszönhetően (alaposan beirdalva, paprikás lisztben megforgatva, bő olajban jól átsütve – sült keszegként) kiváltképp ízletes is lehet.

Bár nagy gazdasági és természetvédelmi jelentőséget nem tulajdonítanak hazánkban a fajnak, őshonos lévén, fontos feladataink közé tartozik a vörösszárnyú keszeg állományainak és értékes élőhelyeinek megóvása is. Azon túl, hogy fontos szerepet töltenek be a vizes élőhelyek táplálékhálózatában (pl. szerves részét képezik ragadozó halaink étrendjének), az évszázadok során a magyar nép köztudatában is emblematikus szerepet töltött be, melyet mi sem bizonyít jobban, mint azok a népdalok (pl. *Hej, halászok, halászok...*), melyekben megörökítették az utókor számára.

Somogyi Dóra–Nyeste Krisztián–Antal László



Az Év Madara, a gólyatöcs

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) éppen 40 éve indította el Az Év Madara nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megóvásának és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet.

Míg a korábbi időkben az egyesület szakmai szervezete jelölte ki az év madarát, az idei esztendőben – a korszellemnek megfelelően – internetes szavazás döntött erről. Némi képp persze irányított volt a választás: az érdeklődők három közismertnek nem mondható „szurka-piszka” faj, a *nagy póling*, a *gulipán* és a *gólyatöcs* közül választhattak. A végeredmény ez utóbbinak kedvezett, így egy évre sikerül ráirányítani a figyelmet hazánk ezen ritka parti madarára.

A *gólyatöcs* rendkívül hosszú – és ráadásul igencsak feltűnő színű – lábai miatt kapta az ókorban az ostorszíj-lábú (*Himantopus*) nevet, amit még most is visel tudományos nevében. Ezek az aránytalanul hosszúnak tűnő lábak és jellemző szikes élőhelye „ihlették” kedves hangzású népi nevét is: az Alföldön még most is sokan *székigólya* névvel illetik.

A sós vizű szikes tavak és puszták különleges, sérülékeny és védendő élőhelyek, melyek előfordulásának nyugati határát éppen a Kárpát-medence jelenti. A gólyatöcs nálunk ezen élőhelyekhez kötődik, s mivel ezekből elég kevés van, így e karcsú parti madár sem mondható elterjedtnek: hazánkban alig néhány száz párban fészkel. Szűkebb pátriánkból kitekintve azonban megállapítható, hogy a gólyatöcs egy kozmopolita, azaz minden kontinensen előforduló, kevéssé veszélyeztetett madárfaj. Ráadásul – széles körű elterjedésének köszönhetően – öt alfaja él a nagyvilágban.

A XIX. századi folyószabályozások, az akkor nagy ütemben végzett lecsapolások (ami a kiterjedt, de az ember számára nehezen hozzáférhető mocsarak és lápok sorsát pecsételte meg) igen erőteljesen szűkítették élőhelyeit. Napjainkban is az egyik legnagyobb veszélyforrás a megfelelő élőhelyek hiánya. A sekély vizű időszakos vízállások, és az úgynevezett legelőtavak kiterjedése most sem mondható kielégítőnek, bár az elmúlt évtizedekben a hazai természetvédelmi szervezetek nagy odafigyeléssel oldották meg ilyen, időszakos vízál-lású területek újjáélesztését több tájegységünkön is.

A székigólyát Magyarországon vonuló fajként ismerjük, bár már elég korán (március végén) megérkeznek az első területfoglalók. A nászidőszakban látványos udvarlással alakulnak ki a párok. Mint szinte minden nyílt területen fészkelő faj, a gólyatöcs is joggal bízik a csapat erejében. A költőhelyen felbukkanó vélt vagy valós betolakodót rendkívül erélyes módon (és igen hangosan) űzik el az öreg madarak, gyakorta összefogva ilyenkor a környéken fészkelő rokonokkal. Fészket nem nagyon épít, tojásait gyakran a kopár felszínre rakja, ám azok teljesen beleolvadnak a környezetbe. A kikelő fiókák fészekhagyók, azaz a kikelést követő rövid időn belül a szülőmadár biztonságos helyre vezeti őket vagy veszély esetén a felnőttek riasztó hangjának engedelmességedve fedezékbe húzódnak, amíg el nem ül a vész. A fészkelő leggyakoribb fosztogatói a rókák és a dolmányos varjak. Mára mindkét predátor jelentősen elszaporodott: a rókát az állományát korábban kordában tartó veszettségvírus elleni immunizáció, a dolmányos varjút pedig az Alföldön korábban sokkal kevésbé jellemző fasorok és az özönnövényként ismert (invazív) ezüstfacsoportjai segítik a növekedésben és a sikeres terjedésben.

A fiatal gólyatöcsök kora ősszel csatlakoznak a vonulásra készülő csapatokhoz, ilyenkor, ha hazánkban nem is alkot nagy tömeget, de a környékbeli országok tengerpartjainál és folyótorkolatainál ezres létszámban jelennek meg. Nálunk az utolsó madarak októberben

mutatkoznak, bár a zöm már augusztusban odébbáll. Egészen a trópusi Afrikáig vonulnak, leszámítva a mediterrán térségben élő állományt, amely inkább helyben marad, vagy csak rövid távra vonul.

A gyűrűzési visszajelentések alapján tudható, hogy érdekes módon hazánkban jelölt gólyatöcs még nem került meg sehol, holott több száz madár kapott eddig gyűrűt. Ezzel szemben eddig négy külföldön (még fiókaként) jelölt madár bukkant fel nálunk. Legérdekesebb egy portugál madár, amely több mint 2500 km-rel a gyűrűzés helyétől került elő. A hazai adatbank által számontartott legidősebb gólyatöcs kilencéves volt, ez egy hazánkban megfigyelt olasz származású példány.

Táplálékának jelentős része – más parti madarakhoz hasonlóan – kis méretű vízi gerinctelenekből áll, de hosszú lábainak köszönhetően ezek után kutatva rokonainál jóval mélyebb víztereket ér el, akár egy valódi gázlómadár.

A gólyatöcs hazánkban fokozottan védett faj; a védelme érdekében tett lépések legfőképpen az állami természetvédelmi szervezetek, kiemelten a nemzeti park-igazgatóságok feladatkörébe tartoznak. Mivel jelentősebb költőhelyei védelem alatt állnak, hazánkban ezek megfelelő kezelésén múlik a faj hosszú távú jövője.

Selmeczi Kovács Ádám

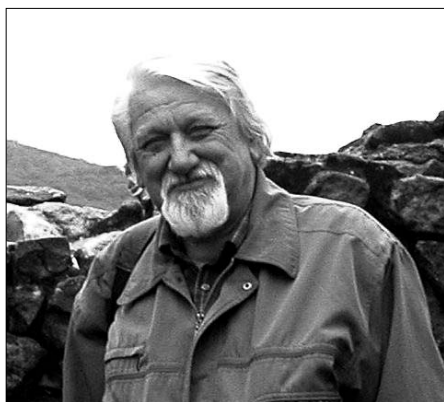
In memoriam

Torma István

(1940–2018)

Torma István az utolsó magyar békeév végén, 1940 decemberében született a Tolna megyei Tamásiban. A középiskola elvégzése után az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdte meg régészeti tanulmányait. Akkortájt régésznek csak úgy hallgathatott valaki, ha egy másik szakot is elkezdett az egyetemen, ez pedig leggyakrabban a történelem volt. Torma István így lett történelem–régészet szakos hallgató. A régészet szakon idővel specializálódni kellett, azaz egy régészeti korszakot választottak a diákok maguknak. A választás nagy felelősséggel járt. Gyakorlatilag egy életre szólt, hiszen ezután már nem sok lehetőség nyílt a változtatásra. Torma érdeklődése az őskor, e nagyon nehezen datálható korszak felé fordult. Szakdolgozatát szűkebb pátriájának régészeti lelőhelyeiről írta, a Koppány és a Kapos völgyének őskori településeiről értekezett.

Az egyetemet 1964-ben fejezte be. Végzése után a gyakornokként az MTA Régészeti Kutató Csoportjába került. A munkahely neve időközben Régészeti Intézetre változott. Torma fokozatosan lépkedett előre a ranglétrán, első munkahelyéhez azonban mindvégig hű maradt, innen is ment nyugdíjba.



Torma István (Mándli Gyula felvétele)

A Régészeti Kutató Csoport csak néhány évvel Torma pályakezdése előtt alakult meg. Nem szerepelt ugyan az alapító okiratában felsorolt tevékenységek között, de csakhamar a csoport kiemelt feladata lett a régészeti helyrajz, idegen szóval a régészeti topográfia készítése. Az ötlet nem ekkor született meg, megvalósításához azonban csak ekkor kezdtek hozzá. Már a korszerű magyar régészet egyik XIX. századi alapítója, Rómer Flóris is felvette egy régészeti adattár elkészítését, majd a következő évszázad harmincas éveiben Banner János dolgozta ki egy régészeti kataszter tervét. Végül 1956-ban készült el egy valóban országos topográfia terve. A vállalkozás grandiózus volt: Magyarország teljes területének összes lelőhelyéről készült volna egy kritikusan értékelt összeállítás. A korabeli számítások szerint 104–105 kötetben foglalták volna össze az adatokat. A kötetek az 1970 előtti járási beosztás szerint tárgyalták a lelőhelyeket. Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején nem a régészeti topográfia volt az egyetlen ilyen projekt az akadémiai kutatóintézetekben. Akkortájt a kutatóintézetek mind ehhez hasonló munkát végeztek: a néprajzosok a *Magyar Néprajzi Atlaszt* készítették, a művészettörténészek és a történészek a magyar művészet-történet és a történelem vastkos összefoglalóin dolgoztak.

Torma István már egyetemista korában kapcsolatba került ezzel a munkával. A hatvanas évek első éveit szegény világ volt egy vidékről Budapestre került egyetemista számára. Torma úgy egészítette ki ösztöndíját, hogy munkát vállalt a régészeti topográfia adatgyűjtésében. A topográfia kötetei Veszprém megye járásaival kezdődtek. Egy Veszprém megyei származású évfolyamtársával, Németh Péterrel ketten készítették a leíró kartonokat, azokat, amelyek közt Torma István későbbi élete nagy részét leélte. Az egyetem befejezése után állást ajánlottak neki a kutatócsoportnál. Ettől kezdve élete végéig szorosan összeforrott a munkája a régészeti topográfiával. Négy megyéről összesen tizenegy kötet jelent meg: három Békés, egy Komárom, három Pest és négy Veszprém megyei kötet látott napvilágot. Torma nyolc kötet társzerzője és hat szerkesztője volt.

Fiatalon, 1975-ben lett a topográfiai csoport vezetője. Torma mindent megtett, hogy minél szakszerűbbé tegye a munkát. Az intézetben elsők között kezdett a számítógépes adatfeldolgozással foglalkozni, a lyukkártyákat számítógépes nyilvántartással váltotta fel. Nem változtatott a mű szerkezetén, de folyamatosan fejlesztette, bővítette a feldolgozott anyag körét. Az utolsó kötetekben már nem elégedtek meg a községek és a városok történetének pár mondatos összefoglalásával. Az, aki e köteteket a kezébe vette, részletes és igen megbízható településtörténeteket is olvashatott. A csoportot a kilencvenes években osztállyá szervezték, Torma pedig osztályvezető lett. Amikor azonban ez a szervezeti átalakulás megtörtént, a munka már túljutott zenitjén: a topográfia munkálatai az intézeti tervekben egészen háttérbe szorultak és nyilvánvalóvá lett, hogy a régészeti topográfia is a torzóban maradt nagy magyar vállalkozások sorát gyarapítja majd.

A magyarázat egészen egyszerű. A régészeti helyrajz rendkívül munkaigényes feladat: nyáron terepbejárást, ősszel és télen a múzeumi nyilvántartások, gyűjtemények, a szakirodalom és egyéb adatok átnézését jelentette. Ezzel bizony nem lehetett látványos tudományos karriert elérni. Idővel mind többen hátráltak ki a munkából, majd ezt meg is ideologizálták: akadt, aki felesleges, már megjelenésekor elavult munkának nevezte a köteteket. Hogy mennyire igaztalan volt ez az állítás, aligha kell azoknak bizonygatni, akik olyan település történetével foglalkoztak, amelyekről készült régészeti topográfiai feldolgozás.

Torma hűségesen kitartott a topográfia mellett. Közben volt lehetősége arra is, hogy más tudományos tevékenységet folytasson. Országos ismertséget az 1969-ben megjelent tanulmánya szerzett neki, amely egy késő rézkori kultúra, a bádeni, vagy, ahogy Magyarországon mondják, a péceli kultúra egyik részének, amelyet egy Nagyszombat melletti le-

lőhelyről bolezási csoportnak neveznek, magyarországi anyagát gyűjtötte össze. Később egy bronzkori csoportról, a Fejér megyei faluról elnevezett kisapostagi csoportról, majd több bronzkori lelőhelyről írt tanulmányt. A topográfiai csoport munkatársainak nem sok idejük maradt ásatásra. Torma legnagyobb ásatására Pilismaróton került sor, amikor feltárta a falu külterületén, Basaharcon a bolezási csoport temetőjét. Voltak még más kisebb ásatásai is, túlnyomórészt Komárom megyében.

Csak a vele együtt dolgozók tudták, hogy a szűkebb szakmai feladatain kívül két másik dolog iránt is érdeklődött. Mindkettő szoros kapcsolatban állt a topográfia elkészítésével. Az egyik a földrajzi nevek értelmezése, gyűjtése volt, a másik pedig a régészeti lelőhelyekkel kapcsolatos népmondák gyűjtése. Nincs az a régész, helytörténész, aki ne hallott volna már a várakból kivezető, több kilométeres alagutakról, a kutak titkos járatairól, a vörös barátok kincseről, a felfedezésükhöz kötődő történetekről. A terepet járó régészek tucatjával hallják e történeteket, melyekre legtöbbször legyintenek, tegyük hozzá, jó okkal. Tormát azonban érdekelte az emberi emlékezetnek ez a megnyilvánulása és gondosan gyűjtögette ezeket az elbeszéléseket. Nagy kár, hogy csak keveset közölt írásban közülük.

Torma István 2003-ban, 63 esztendő korában ment nyugdíjba. Nyugdíjba ment, de tovább tevékenykedett. Részint folytatta a már megkezdett topográfiai kötet munkáit, részint pedig új feladatokat vállalt. A Váci Múzeum Egyesület ebben az évben, Dercsényi Balázs elhunytja után választotta meg elnökének.

Az egykori tamási, majd utóbb budapesti Torma ekkor már részben vácinak számított. Először mint kismarosi nyaralótulajdonos fordult meg gyakrabban a városban, az igazi változás azonban akkor következett be, amikor a Pest megyei topográfia a Duna bal partjának feldolgozásához érkezett. Mind többet tartózkodott Vácra, végül pedig nap mint nap itt dolgozott. Fordított ingázó lett: Pestről járt Vácra dolgozni, és csak az ún. intézeti napokon volt a Régészeti Intézetben. A váci múzeumban íróasztala lett, szabad bejárása volt a régészeti raktárba. A múzeum ablakában megjelentek Torma Pista erős paprika palántái. Kővári Klára, Miklós Zsuzsa és Tettamanti Sarolta voltak azok a munkatársai, akik Vácra vele dolgoztak, később aztán a fiatal Batizi Zoltán is csatlakozott hozzájuk. A Szobi és a Váci járás régészeti topográfiája 1993-ban készült el, és hosszú vajúds után, majd két évtizeddel később jelent meg az Aszódi és Gödöllői járás kötete. Vác számára a várost feldolgozó kötet megjelenése nagyon sokat jelentett. A település korai történetére nézve az addigi legpontosabb adatokat tartalmazó munkát vehették kezükbe a szakmabeliek és az érdeklődők.

Nyugdíjazása után Torma nemcsak a váci közéletben jelent meg, hanem szülőföldjén, Tolnában is. Időről időre írt a Tolna megyei honismereti kiadványokba, fiatal kollégáját, K. Németh Andrást elkísérte terepbejárásaira. Hetvenedik születésnapja alkalmával, 2011-ben pályatársai egy emlékkönyvvel köszöntötték. Beszédes az őt köszöntő kötet címe: *Fél évszázad a terepen*. Nincs itt hely arra, hogy felsoroljuk, kik tisztelték meg tanulmányaikkal Torma Istvánt, feltétlenül ki kell emelnünk azonban egykori munkatársát, Bondár Máriát, aki egy tudománytörténeti tanulmányban írt a topográfus Torma Istvánról.

Nyíltszívű, őszinte, de őszinteségével másokat meg nem bántó ember volt. Két lábbal állt a földön, és teljességgel hiányzott belőle az értelmiségiekre oly sokszor jellemző fennhéjzás. Bölcs derűvel szemlélte a világot, az emberi esendőségeken nem bosszankodott, inkább egy-egy vicces történettel kommentálta azokat. Két dologból azonban sohasem engedett, a becsületességből és a szakmai igényességből.

Tringli István